

Celil Memmedquluzâde

(Nahçıvan, 22 Şubat 1869 - Bakı, 4 Ocak 1932)

XX. yy. Azerbaycan Edebiyatının en büyük siması, "Molla Nesreddin" edebî mektebinin kurucusu, dram yazarı ve araştırmacısıdır. Azerbaycan Edebiyatı tarihinde hem kendi adı, hem de 25 yıl süresinde yayınladığı mizahi derginin adıyla "Molla Nesreddin" olarak tanınmaktadır.

22 Şubat 1869'da Nahçıvan'da doğdu. Babası Meşedî Memmedqulu esnaftı. Daha sonralarıysa tuz madenlerinde çalışmıştı. Celil Memmedquluzâde de bütün akranları gibi önce mol-lahanede okumuştur. Hayatının bu mutsuz ve mahrumiyetlerle dolu dönemi, yarım kalmış "Hatiratım" adlı eserinde anlatılmaktadır. Daha sonra Nahçıvan'daki üç sınıflı Rus okulunda tahsilini devam ettirmiş, 1887'de ise Gürcüstan'ın Gori şehrindeki Transkafkaz Müellimler Seminariyası'nı bitirmiştir. Seminariya'yı bitirdikten sonra Nahçıvan köylerinde on yıl-1887-1897 yıllarında-öğretmenlik yapmıştır. Nehrem köyünde çalıştığı sürede, bölgede ilk defa olarak okulun tarih müzesini kurmuş, köylü kızları tahsile celbetmiştir. Nahçıvan millî tiyatrosunun kurulmasında da rolü ve emeği olmuştur. İlk bedii eserlerini de Nahçıvan'da yaşadığı ve çalıştığı dönemde kaleme almıştır. Bunlardan "Çay Desgâhı" (1889) nazım türünde yazılmış allegorik-dram eserdir ve tabii ki, ilk kalem-tecrübesi olarak basittir. Celil Memmedquluzâde'nin sonraki eserleri ile uyuşmaz. 1892'de tamamlanmış "Kışmış Oyunu" piyesi de yazarın hakiki istidad ve kudretini yansıtmaktan uzaktır. Yalnız 1894 de bitirdiği. "Danabaş Kendinin Ehvalatları" (küçük roman) yla kendi-konusunu; üslûbunu bulabilmiş ye XIX. yy. Azerbaycan nesrinin şaheserlerinden birini ortaya koymuştur.'

1895'te, yaz tatili zamanı, üç aylık bir süre ile Moskova ve Petersburg şehirlerine gitmiş, burada birçok gazetelerde bulunmuş, Rusya başkentinin sosyal ve kültürel hayatı ile yakından ilgilenmiştir.

1897'de kendi isteği üzerine Nehrem okulunun müdürü görevinden alman Celil Memmedquluzâde, 1897-1903 yılları arası Nahçıvan'm ve İrevan'm emniyet idarelerinde tercümeçi olarak çalışır, bu hizmet yerinde de iki kat zülüm altında olan vatandaşlarına yardımda bulunmaya çaba gösterir. 1903'te hasta karısını tedavi için Tiflis'e getirdiği zaman yeni yayınlanmaya başlayan "Şarkî-Rus" gazetesinin başyazarı Mehemed Ağa Şahtatlı ile tanışır. Şahtatlı ona, Tiflis'te kalıb "Şarkî-Rus"da çalışmayı teklif eder. Hanımını, arkasından ana-babasını kaybettiği 1904'te, Celil Memmedquluzâde'nin hayatının Tiflis dönemi başlar. O, "Şarkî-Rus"la yetinmeyerek Bakü'de ve Tiflis'te Rus dilinde yayınlanan gazetelere günün önemli meseleleri konusunda makaleler yazar, tercümeçiler yapar. 1905'te "Şarkî-Rus" kapandıktan sonra, gazeteler yayınlamağa hazırlanır. Artık bu dönemde Celil Memmedquluzâde "Posta Kutusu", "Usta Zeynal", "İranda Hürriyyet" vb. hikayeleri ile bir yazar olarak Edebiyat hayatına girmiştir.

1905'te Azerî Türkçesi ile "Novruz" adlı gündelik gazete yayınlamak için gereken izni alır, lakin bu izni kullanmaz. Halkı gaflet uykusundan uyandırmak için mizahî bir gazete, yahut dergiye daha fazla ihtiyaç olduğunu gören Celil Memmedquluzâde, 1906'da haftalık "Molla Nesreddin" adlı mizahî dergiyi yayınlama izni alır. İlk sayısı 7 Nisan 1906'da Tiflis'te meşhur "Sizi Deyib Gelmişem" hitabı ile yayınlanan "Molla Nesreddin"

aynı muhitte bir bomba gibi patlar, kısa bir zamanda yalnız Transkafkaz'da değil, bütün Türk-İslam dünyasında tanınır. Bazı aralıklarla 25 yıllık bir süre içerisinde Tiflis'te, Tebriz'de ve Bakü'de yayın hayatını sürdüren bu mecmua, Azerî Türklerinin millî ve siyasî benliklerine kavuşmalarında, halk kitlelerinin cehalet ve fanatizmden uzaklaşmasında önemli bir rol oynadı. Bu mecmuanın çevresinde toplanan açık fikirli kalem adamları, mücadeleci ruhu ve uzlaşmazlığı ile tanınan ve Azerî Edebiyatı tarihinde "Mollanesreddinçi Edebiyat" olarak bilinen bir Edebiyat ve düşünce tarzı oluşturdular.

1909'da müellif, meşhur "Ölümler" komedisini yazdı. Bu komedide o dönemdeki Müslüman toplumunun hayatı, onların diriyken ölümlüğü; yüksek estetik ve büyük yürek ağrısıyla kaleme alınmıştı. Eser ilk kez 1916 da Bakü'de sahneye konulmuş, bunun ardından da Transkafkaz'ın diğer şehirlerinde, Orta Asya'da ve İdilboyu'nda büyük başarı ile gösterilmiş ve ilgi kazanmıştır. Fanatikler ise "Molla Nesreddin" dergisindeki mekaleleri ve "Ölümler" eseri için Mirze Celil'i yeniden ölümle tehdit etmiş, hatta onun öldürülmesi için resmî bir fetva bile verilmişti.

1914'de çarlık yöneticilerinin tazyiki üzerine, "Molla Nesreddin"ın yayınına durdurmaya zorlanan Celil Memmedquluzâde, 1917 yılında Şubat ihtilalinden sonra onu yeniden yayınlamağa başlamış ve ilk sayıda, bu gün de (güneyli-kuzeyli) Azerbaycan için önemini yitirmeyen meşhur "Azerbaycan" makalesini okuyucularına takdim etmişti.

Celil Memmedquluzâde 1907'de Tiflis'te devrin aydın Azerî kadınlarından olan Hemide Hanım Memmedquluzâde (Cavanşir)yle evlenmişti. Bu evlilikten onların iki oğlu-Midhet ve Teymurdoğmuştu. Hemide Hanım, Karabağ hanlarının neslinden olan tarihçi Ahmet Bey Cevanşir'in kızıydı. Babasının ölümünden sonra onun Karabağ'daki geniş tarlaları, yegâne varisi olan kızı Hemide'ye kalmıştı. 1918'de Tiflis'te durum oldukça karıştığından ve derginin yayınlanması için uygun bir ortam kalmadığından Celil Memmedquluzâde, hanımının Ağdam yakınlarındaki köyüne göçmüştü. Burada tarım ve ziraatle ilgileniyor, aynı zamanda en güzel eserlerinden biri olan "Anamın Kitabı" ve "Kemanca" komedisi üzerinde çalışıyordu. Yazarın 1920'de bitirdiği bu komedi, büyük bir uzak görüşlülük ve siyasî yetkinlikle, Azerbaycan'ın XX. yüzyıldaki manevî ve siyasî hayatının ayrıntılı bir tahminini veriyordu. Komedide yer alan üç kardeşin hiç biri, kendi memleketlerinin geleceğiyle ilgilenmiyor, onun gerçek özgürlüğü ve bağımsızlığı yolunda mücadele vermeyi aklına getirmiyordu. Bunlardan birincisi Rusya'da, ikincisi Türkiye'de, üçüncüsü ise İran'da tahsil almıştır. Bu açıdan da, birinci bir Rus gibi, ikincisi bir Osmanlı gibi, üçüncüsü ise bir iranlı gibi düşünür ve hareket eder. Azerbaycan'da

bugün de analogik bir durum yaşanmaktadır. Azerbaycan'ın geleceğim şimdi de İran'da, Rusya'da ve Türkiye'de arayan aydınlar ve politikacılar, siyasî gruplar ve partiler vardır. Bu ise "Anamın Kitabı" eserinin müellifinin kendi halkını, onun siyasî ve psikolojik tavırlarını inceden inceye bildiğini göstermektedir.

1920 Nisanında, Azerbaycan'da Bolşevikler iktidara geldiğinde, Celil Memmedquluzâde'nin onlara hiç bir itimadı olmadığından ailesi ile birlikte İran'a geçti. Onların hayatlarının bu dönemi, yazarın hanımı Hemide Memmedquluzâde (Cavanşirin) nin hatıralarında geniş şekilde açıklanmıştır. Yegâne silahı olan "Molla Nesreddin" dergisinden el çekmek istemeyen Mirze Celil, burada bir sürü engellerle ve zorluklarla karşılaşmasına rağmen, mecmuanın neşirini Ocak 1921 'de Tebriz'de devam ettirmeye başladı. Önceleri ona, Güney Azerbaycan'da Azerî Türkçesi ile mecmue yayınlama izini vermek istemediler. Bu durum karşısında Celil Memmedquluzâde, Ermeni dilini iyi bildiğini ve mecmuayı da Ermeni dilinde yayınlayacağını kesinlikle bildirdi. Ancak bu şekilde utandırdıktan sonra gereken izini aldı ve 1921 Mayısına kadar mecmua Tebriz'de neşrolundu. Tebriz'de yazar, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğrunda mücadele veren Şeyh Mehmed Hiyâbânî (1880-1920) ile tanıştı.

Sovyet Azerbaycanı'nın cumhurbaşkanı, eski arkadaşı, yazar Neriman Nerimanov'dan aldığı resmî davet üzerine, 24 Mayıs 1921'de Bakü'ye döndü. 1922'de "Molla Nesreddin" i yeni adresde-Bakü'de yayınlamaya başladı. Aynı yılın sonunda, onun başyazarlığı ile, "Yeni Yol" adlı bir gazete daha yayma girdi. 1921-1922'de yazarın "Lal", "Danabaş Kendinin Mektebi", "Oyunbazlar", "Lanet" gibi dram eserleri yazılıp bitirildi. "Ölümler" devamlı şekilde Bakü tiyatrolarında oynanıyordu. Yeni hükümet, Celil Memmedquluzâde'nin ve "Molla Nesreddin" mecmuasının jübilelerini yapmak teşebbüsünde bulunduyorsa da, evvelceden hiç bir hazırlık yapılmadığından bu tedbirler fiyasko ile bitti. Şahsına ve çocuğu yerine koyduğu mecmuaya olan bu hakaret ve kabalık Mirze Celil'i derinden derine sarstı.

1924'te Azerbaycan Tetkik ve Tötöbbü Cemiyeti'nin, Yeni Alfabe Komitesinin üyesi seçilen Celil Memmedquluzâde, SSCB'nin Türk cumhuriyetlerini gezmiş, yeni alfabe ve çağdaş Azerbaycan Edebiyatı'nın durumu, problemleri ile ilgili konferanslar vermişti. 1927'de yazar yeni kuruluşa bakış açısını allegorik bir üslûpta açıklayan "Deli Yığmaçığı" dramını yazıp bitirdi.

1928'de emekliye ayrılan yazarın, hayattaki yegane sevinci ve tesellisi evladları ve evladlarından az sevmediyi "Molla Nesreddin" mecmuasıydı. Lakin 1931'de mecmua kapatıldı. Celil Memmedquluzâde'ye/"Molla Nesreddin" yerine Azerbaycan Allahsızlar İttifakı'nın yayın organı

olan "Allahsız" mecmuasının başyazarı olmasını teklif ettiler. Bu teklifi şiddetle reddetti.

Hayatının sonunda haklı-haksız eleştirilen, çoğu zaman da unutulmuş yazar, öyle ki, el yazmalarını yakmak zorunda kaldı. Celil Memmedkuluzâde 4 Ocak 1932'de Bakü'de hakkın rahmetine kavuştu. 6 Ocakta ise "Fehri hiyâbân" denilen mezarlıkta toprağa verildi.

Celil Memmedkuluzâde XX. yy. Azerbaycan Edebiyatında yeni bir edebî okulun kurucusu olarak tarihe geçti. O, Edebiyatın dilini, üslûbunu sadeleştirdi, konusunu hayaller âleminde ve güzellere değil, sıkıntı ve mehrumiyetlerle, mücadele ve didişmelerle dolu hayattan aldı. Halkı bütün derd ve kederleri ile Edebiyata getirdi. Azerbaycan Sovyet eleştiricilerinden Ali Nazim'in doğru tespitiyle, "Edebiyat Ke'besine ayağı çarıkli Novruza'lini getirdi..."

O, Millî Edebiyatı vatandaşlık duygu ve düşüncesi ile zenginleştirdi. Mizahî Edebiyatın büyük örneklerini yarattı. Tabii ki, Celil Memmedkuluzâde'ye kadar da Edebiyatta yenilik ve asıl insanî değerlerin üstünlüğü uğruna mücadele verilmişti. Lakin bu, kuru bir didaktizm ve nasihatçilik yolu ile yapılmıştı. Mirze Celil ise Edebiyata, ilk defa keskin, acı, aynı zamanda şifa verici bir gülüş getirdi. O, halkı kendi noksanlarına gülmekle hiddetlendirmeyi ve bu acınacak duruma karşı mücadeleye kaldırmayı başardı.

Büyük çağdaşı Sâbir'le birlikte Celil Memmedkuluzâde XX. yy. Azerî Edebiyatında başarılı bir inkılab gerçekleştirdi. Her ikisinin de eserleri, aradan onlarca yıl geçmesine rağmen, dikkat merkezine çekilen meseleler, çözülen problemler açısından bu gün de en canlı, en aktüel kitaplardır. Azerî Türklüğünün bütün özellikleri, bütün güzel ve eksik hususiyetleri bu kitaplarda ifadesini buldu. Onların acı gülüşleri sevgi ve takdirle karşılanmaktadır. Çünkü bu yürek ağrısıyla, halka duyulan sevgiyle, onun geleceğine dair umutla yoğrulmuş bir gülüştür, işte bu sebebdendir ki, resmî ideolojinin ilgisine bağlı olmaksızın, Celil Memmedkuluzâde ve Sâbir, genellikle Mollanesreddinçi Edebiyat, her zaman asıl Edebiyat örnekleri olarak sevgi ve minnettarlık hisleriyle toplum hafızasındaki sıcak yerini korumaktadır.

Eserleri: *Posta Kutusu*, Tiflis, 1905; *Usta Zeynal*, Tiflis, 1906; *Posta Kutusu*, Tiflis, 1912; *Ölümler*, Bakı, 1925; *Sirke*, Bakı, 1925; *Molla Fezleli*, Bakı, 1925; *Şiir Bülbülleri*, Bakı, 1925; *Konsülün Arvadı*, Bakı, 1926; *Belke de Kaytardılar*, Bakı, 1926; *Hekayeler ve Felyetonlar*, Bakı, 1948; *Eserleri*, I-III c. Bakı, 1966-1967; *Eserleri*, I-VI c. Bakı, 1982-1985; *Name'lum Pyesler*, Bakı, 1990.

Kaynakça: Mirze İbrahimov. *Büyük Demokrat*, Bakı, 1939, 1957; Mir Celal, *XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Bakı, 1944; Memmed Cefer Ceferov. *Klassiklerimiz Hakkında*, Bakı,

1948; Nazim Ahundov. *"Molla Nesreddin" Jurnalının Neşri Tarihi*, Bakı, 1959; Maksud Veliyev, *Celil Memmedkuluzâdenin Dramaturgiyası*, Bakı, 1954; Memmed Memmedov, *Celil Memmedkuluzâde'nin Bedii Nesri*, Bakı, 1963; M.Paşayev. *Celil Memmedkuluzâde Arşivinin Tesviri*, Bakı, 1961; *Celil Memmedkuluzâde* (hakkındaki mekale ve hatireler), Bakı, 1967; Ferman Bayramov. *Celil Memmedkuluzâde* (bibliografiya), Bakı, 1966; Hüseyin İsrailov, *"Ölümler"*, Bakı, 1966; Memmed Cefer *Celil Memmedkuluzâde*, Bakı, 1967 (İngiliz, Fransız, Alman, Arap, Fars ve Türk dillerinde); Ramazanov F. *Celil Memmedkuluzâde'nin Etik Görüşleri*, Bakı, 1969; Firudin Hüseyinov, *Adi Ehvalatlarda Büyük Hekiketler* Bakı, 1967 (İngiliz, Fransız, Alman, Arap, Fars ve Türk dillerinde); Ramazanov F. *Celil Memmedkuluzâde'nin Büyük Hekiketleri*, Bakı, 1974; Gulam Memmedli. *Molla Nesreddin, Salname*, Bakı, 1973; *Celil Memmedkuluzâde'nin Nahçıvanlı Müasirleri*, Bakı, 1977; Celil Memmedkuluzâde. *Hayat ve Yaradıcılığı* (müellifler kollektivi) Bakı, 1974; Ehed Hüseyinov. *Senet Yangısı*, Bakı, 1979; Eziz Mirehmedov. *Azerbaycan Molla Nesreddini*, Bakı, 1980; Mir Celal, *Firudin Hüseyinov, XX. esr Azerbaycan Edebiyatı*, Bakı, 1982; Hemide Hanım Memmedkuluzâde-Cevanşir. *Celil Memmedkuluzâde Hakkındaki Xatirelerim*, Bakı, 1983; Ataxan Paşayev. *"Molla Nesreddin" in Dostları ve Düşmanları*, Bakı, 1982; Tofiq Hacıyev. *"Molla Nesreddin" in Dili ve Üslûbu*, Bakı, 1983; Eziz Şerif. *"Molla Nesreddin" Nece Yarandı?* Bakı, 1985; Firudin Hüseyinov. *"Molla Nesreddin" ve Mollanesreddinciler*, Bakı, 1986; İsa Hebibbeyli. *Celil Memmedkuluzâde'n Hayat ve Yaradıcılığının Esas Tarihleri*, Bakı, 1986; Hüseyin İsrailov. *Azerbaycan Dramaturgiyasının İnkişaf Problemleri*, Bakı, 1988; Xalid Elimirzayev. *Problemler ve Karakterler Dramaturgiyası*, Bakı, 1979; İslam Ağayev. *"Molla Nesreddin'in Poetikası"*, Bakı, 1985; Abbas Zamanov. *Emel Dostları*, Bakı, 1979; Mir Celal. *Celil Memmedkuluzâde Realizmi Hakkında*, Bakı, 1966; Ali Sultanlı. *Azerbaycan Dramaturgiyasının İnkişaf Tarixinden*, Bakı, 1964; Eziz Mirehmedov. *Dahiyazıcının Edebi İrsi, Celil Memmedkuluzâde'nin Eserlerinin Altı Cildliyinə Müqəddime*, Celil Memmedkuluzâde, *Eserleri*, 6 cildde, c.I, Bakı, 1983. s.5-36; Arif Memmedov. *Nesrin Poetikası*. Bakı, 1990; Mirze İbrahimov. *Celil Memmedkuluzâde*, Moskova, 1966 (Rus dilinde); Aziz Şerif, *Molla Nesreddin'in Doğuluşu*, Bakı, 1968 (Rus dilinde); Elmira Axundova, *Celil Memmedkuluzâde ve Rus Realist Nesrinin En'eneleri*, Bakı, 1988 (Rus dilinde); Benignen A. et Lemerier Çüelguegay Ch. *La Press et la Mouvement National Cher les Müslüman de Russie Avant 1920*, Paris, 1964 (Fransız dilinde); Brands N.W. *W.Die Aspekte der Azerbaidshanichen Gegenwartlitteratur, Die Welt des İslam*, vol.3, No. 3,1963 (Alman dilinde) vs.

DANABAŞ KENDİNİN EHVÂLÂTLARI

(Roman)

(Celil Memmedqulizâde, Eserleri, 6 Cilt, Bakü-1983, c.I, s. 11-13, 27-29)

KONU: Romandaki hadiseler iki şəxsin-Lağlağı Sadıq ve qezeteci Xelil'in dilindən neql olunur. Eserin esasında Danabaş kendinin iki ailesinin taleyil dayanır. Mehmedhesen adlı feqir kendli Kerbelâ ziyaretine hazırlaşır. Bu niyyətlə de elindəki paraların hamısını¹ verib, bir eşək alıb, zevyârların yola çıxacağı günü gözləyir. Lâkin günlerin birində kendxuda eşşeyi aparır³, qâziya rüşvət vermək üçün satıb pula çevirir, heyvanın dalınca⁴ sehərə gelmiş Mehmedhesen emini və oğlunu döyür. Qâzını rüşvət yolu ilə ele getiren kendxuda Xudayar Bey merhum dostu Kerbelâyı Heyder'in dul arvadı Zeyneb'e evelenmək isteyir. Çünki Kerbelâyı Heyder'dən çoxlu⁵ var-dövlət qalıb və Xudayar Bey de hemin servetə bu yolla yiyelenmək⁶ isteyir. Bu məqsədlə Zeyneb'in oğlu Veliqulu'nu da öz⁷ terefine çekib, onu özünə damad etməyə söz verib. Eserin sonunda Xudayar Bey paralarının və deyeneyinin gücünə isteyinə nail olur - Zeyneb'i zorla evinə getirib müxtəlif işgencələrlə qızları⁸ onun elindən alır və ömrünün son günlerini yaşayan xeste qadını iki qızı ilə küçeyə⁹ atr. Aldanmış Veliqulu onun qapısında nökerçilik edir. Mehmedhesen Emi'nin ziyarət isteyi baş tutmur, kiçik oğlu isə eşşeyin xiffetindən xestelenib ölür. Artıq hamının¹⁰ qorxusundan Xudayar Bey dediği kendxuda Xudayar isə cavanlı arvadı ilə tezel¹¹ tikdirdiyi¹² evdə yaşayır...

Sohbetin lap¹⁴ şirin vaxtı idi, sol semtdən, dön-geden¹⁵ bir şəxs çıxıb, yeyin¹⁶ yeriyib kendlilerin¹⁷ yanına gelib, salam verib üzünü tutdu Mehmedhesen emiyə:

-Mehmedhesen emi, tez oğlanı göndər, peyeden eşşeyi çıxarsın, mineceyem sehərə, neçenik isteyibdir. Kendlilər celd ayağa durub salamı redd edildilər. -Baş üstə, baş üstə, qurbandır sənə eşşək. Bu saad gedim özüm çıxardım getirim.

Bu cavabı verib Mehmedhesen emi el üstü girdi heyetə.

Mehmedhesen emi eşşeyi getirməkdə olsun, görək bəs bu şəxs kimdi və neçidi?

Bunu bilmək asandı ki, bu şəxs xırda¹⁸ adam deyil. Evvelen- ondan ötrü, kendlilər sohbətin şirin megâmmda bunu görək durdular yağa, hele belkə baş da endirdilər. İkincisi de me'lumdur ki, indi Mehmedhesen eminin gözünün Işığı tek bir eşşeyidir; çünki bu eşşeyi ondan öteri alıbdır ki, minib getsin Kerbelâ'ya. Gece və gündüz bu heyvana mütevecch olur ki, onu yarı yolda qoymasın. Pes bele güman etmək lâzımdır ki, Mehmedhesen emi eşşeyi heç kese vermezdi ki, heyvanı bir yana aparıb¹⁹ yormasınlar. Amma bu şəxs isteyən kimi Mehmedhesen desti²⁰ getdi eşşeyi çıxarıb getirsin.

Pes görək bu şəxs kimdi və neçidi?

Beli, xırda adam deyil bu eşşeyi isteyən şəxs. Bu Danabaş kendinin katdâsı²¹ Xudayar Bey'dir. Men istemirem Xudayar Bey'in keçeceyindən danışam; çünki özü de heç cür bu emre razı olmaz. İndi dünyada qayda²² beledi ki, birisi ucadan²³ alacağa ene, dövlətliklikdən kasıblığa düşsə, sohbəti hemişə²⁴ aparıb çıxaracaq keçən günlerine: ay

menim atam bele, anam bele, dövlətimiz²⁵ bu qeder idi, imaretimiz bu cür idi, hörmətimiz bu hedde idi. Amma birisi alçaqdan ucaya qalxa, kasıbcılığdan²⁶ dövlətə çata²⁷, eskiklikdən hörmətə mine, heç vaxt ata-babadan danışmağı²⁸ dost tutmaz. Meselen, Mehmedhesen emi yeddi gün yeddi gece atasının dövlətindən, hörmətindən danışa, doymaz. Amma Xudayar katdâ heç kese²⁹ atasının adını da deməz. Her vaxt bu cür sohbət düşəndə Xudayar katdânm cavabı budur: "Qardaş, ne işin var ataynan, anaynan. Onlar ölüb gediblər. Allah onlara rehmet eylesin. Gel özünən özümnen danışağ". Pes çünki keçecekden danışmağı Xudayar Bey dost tutmur, heç men de istemirem onun qelbine deyem. Onun keçeceyiynən menim de işim yoxdur.

Xudayar Bey'in ançaq otuz yeddi, otuz sekkiz sinni³⁰ olar, artıq olmaz, belkə³¹ eskik³² ola. Boyu ucadı, çox ucadı. Bunun ucalığmdan ötrü keçən vaxtda Xudayar Bey'e bir ayama deyirdilər. Amma men söz verdim ki, onun keçeceyindən danışmayım. Qorxuram yalancı olam. Beli, boyu ucadı, saqqalı, qaşları tünd qaradı. Üzü de qaradı, çox qaradı. Gözleri lap qaradı, bir tike ağ yoxdu gözlerinde. Bele ki, be'zi vaxt Xudayar Bey papağını basır gözünün üstünə-papaq qara, gözler qara, üz qara. Papağın altdan gözler bele işarır ki, adamın canına vahime ötürür. Pes deyesən ki, çim altdan qurbağa baxır.

Bunlar hamisi öter. Xudayar Bey'in bir böyük qüsuru var. Burnu eyridi³³, eyridi, amma pis eyridi. Eyri de var, eyri var. Men çox gözəllər görmüşəm ki, burunları eyridi, amma Xudayar Bey'in burnu pis eyridi. Burnunun yuxarı terefindən bir sümük³⁴

I. talihi 2. hepsini 3. kaçırr 4. arkasınca 5. yüklü miktarda 6. sahiplenmek 7. kendi 8. paralan 9. sokağa 10. herkesin II. genç 12. yeni 13. yaptırdığı 14. tam 15. dönemeçten 16. hızlı 17. köylülərin 18. önemsiz 19. götürüp 20. acele 21. kalayası 22. kaide 23. yücedən 24. daima 25. varlığımız, servətimiz 26. hırsızlıktan, yağmacılıktan 27. ulaşa 28. ko nuşması 29. hiç kimseye 30. yaşı 31. belki 32. eksik 33. egriydi 34. kemik

dikeli. Sümük düzdü, amma aşağısının eti xoruz pi-piyi kimi düşüb sol yana. Bilmirem, anadan olmadı, ya sonra olubdu. Amma çox bis burundu, vesselam. Xudâyar Bey'e göyçeki kişi demek olmaz.

İndi iki il olar ki, Xudâyar Bey Danabaşda katdâlıq eleyir. Bunun katda olmağının da çox eh-valatları var Xudâyar Bey özge katdâlar kimi katdâ olmayıbdır. Âxır, adet bu cürdü ki, katdâni cemaat seçir. Amma Xudâyar Bey'in katdâlığı özge tövr olubdu, ye'ni çox asan vehcle olub.

Evvel, ye'ni iki il bundan eqdem Xudâyar Bey qlava yanında çavuş idi. İş ele getirdi ki, qlava Xudâyar Bey'in anasını siğeeledi. Aşkardı ki, qlava öz semtini qoyub özgesini çavuş getirmeyecekti. Bir heftenin içinde katdâni qısnayıb² qulluqdan کنارeledi. Bir nece vaxt kend qaldı katdâsız. Xülâse-yi kelâm, xalq bir vaxt gözünü açıb gördü ki, Xudâyar Bey katdâdi ki, katdâdi.

Xudâyar Bey katdâ olan kimi lap deyişildi. Evvel başladı libasından. Paltarmı³ tezeleyib⁴ ve eline bir zoğal ağacı alıb, xeber verdi ki, onun adı Xudâyar deyil, Xudâyar Bey'di. Kimin ixtiyârı var idi soruşsun haradan⁵ ona Beylik yetişi? Amma xalq bilirdi ki, Beylik ona oradan yatişi ki, qlava anasını siğe edib. İyirmi-otuz adamı Xudâyar katdâ dama qatib mehz o sebebe ki, sehven ona deyibler Xudâyar katdâ, demeyibler Xudâyar Bey...

...Xudâyar Bey yeyib qarnı tox ve yeddi manatı cibine qoyub rahat uzanıb yatdı. Yeçin ki, çoxtandı onun yuxusu bu geceki kimi şirin olmamışdı.

Amma dünyada be'zi vaxt, belke de çox vaxt çox teeccüblü işler ittifaq düşür. Mesela, indi bu saat burada Xudâyar katdâ lezzetnen yıxılıb yatıb. Amma ele bu saat Danabaş kendinde üç yerde matem kurulubdur. Üçüne de Xudâyar Bey özü bâis olubdu. Doğrudan çox gülmeli ehvalatdı ve çox qeşen ehvalatdı. Ondandırü qeşeng ehvalatdı ki, adam gülr, üreyi açılır. Yoxsa neye lazımdır qem ve qüsse getiren hekâyet?

Belî, bu saat, ele bu deqiçe, bu gece sehere kimi Danabaş kendinde üç evde matem kurulubdur. Bir Mehemedhesen eminin evinde, - nece ki, me'lümdür-biri Xudâyar Bey'in öz evinde ve biri de Xudâyar Bey isteyen övretin evinde. Hele Xudâyar Bey şeherede qalmalı olsun- keçek Danabaş kendine ve Zeyneb'in mateminden başlayıb deye-deye gelib çıxaq başa.

Zeyneb qırx-qırx iki yaşında, kök, dolu ve qarabuğdayı bir övretidir. İki il⁶ bundan ireli⁷ eri Kerbelâyı Heyder ölüb. Qalıbdı bir oğlu Veliqulu, on-yeddi yaşında, iki de qızı-Fizze yeddi yaşında ve Ziba dört yaşında.

Zeyneb ne Zeyneb!

Hanı ireliki Zeyneb? Onu iki il bundan eqdem⁸ gören indi heç tanımaz. Zeyneb'i göreydiniz eri Kerbelâyı Heyder'in sağlığında! Danabaş kendinde Zeyneb'in adı tek idi gözelliğe.

Zeyneb uşaqhda⁹ bir yetim qız idi. Amma çox gözelliği sebebe bibisi aparıbl¹⁰ öz evinde saxladı, bu qesd ile ki, alsın öz oğluna. Qerez, bibisinin oğlu öldü ve Zeyneb'in adı bir ele şöhret tapdı¹ ki, elçi elçi üstünden tökülüb gelerdi. And içirdiler ki, bir ilin içinde Zeyneb'in on dörd müşterisi var idi. Hamisi da ağıllh-başlı yerlerden. Âxırı qismet bele getirdi ki, Zeyneb'i verdiler Heyder'e, ye'ni çox yaxşıelediler ki, verdiler Heyder'e. Ondandırü ki, Heyder'in atası Kerbelâyı İsmayıl kendin mö'teber şexslerinden biri idi ve Zeyneb'in qeyri müşterilerinden ne dövletde eskik idi, ne de hörmette.

Zeyneb Heyder'e gelenden üç il sonra Kerbelâyı ismayıl vefat edib doqquz ulaq, dörd-beş baş qaramal, iyirmi üç qoyun ve yeddi keçi ve iki xalvar zemil² qoyub getdi. Söz yox ki, dövletin yarısı çatdı Heyder'e ve yarısı da qardaşı Rızâ'ya.

Bir ilden sonra Rızâ öldü ve Heyder atasının dövletine tek oldu mâlik ve işi başladı geldikçe terreqqi elemeye. Amma bununla bele söz yox ki, xerci de az deyildi. Evvela atasının ve qardaşının ehsân ve Kerbelâyıya göndermek xerci. Sonra özü de Kerbelâyıya gedib qayıdıb gene dala düşdü. Nece de dala düşmesin? Hesab eleyirdi ki, atasının ve qardaşının ne'şlerini Kerbelâyıya göndermekliye ve özü Kerbelâyıya getmekliyiye düzl³ iki yüz manat xercii⁴ çıxıb. Amma Allah-taalâ rehim Allah'dır. Çünkü bu pulları Kerbelâyı Heyder mübarek yolda xerclemişdi, gene âxırda Allah-taalâ öz qüdrat eli ile Kerbelâyı Heyder'in işini düzeltdi. Bele düzeltdi ki, Kerbelâyı Heyder ölüde özüne yetmiş manat xerc çıxdı ve bundan elave övreti Zeyneb'e iki yüz elli manat, oğluna yüz qırx manat ve her qızma yüz manat pulis çıxmışdı. Çalan zelilerini vesiyeteledi övretine ve qızlarma. Amma heyeti de verdi Veliqulu'ya.

Kerbelâyı Heyder'in ölmeyi övreti Zeyneb üçün yeke musibet oldu. Artıq qem ve qüsseeledi yazıq övret erinin ölmeyine. İndi bu saat her cüme axşamı erinin qebrinin üstüne gedib bir yeke me'reke qurar. Vâqeen, az-az tapılar bu cür istekli övret. Amma bununla bele Zeyneb bir tikelö nâşükürlük elemir. Qem ve qüsse içinde gene hemişei⁷ Allah'a şükür ve sena eleyir ki, Allah-taalâ ona bir parça çörek verib, özgelere möhtac elemeyib. Ve bir de ki, evlenmeli oğlu ve iki qızı... Gene Allah bereket versin, bunların hamisinin⁸ şükürünü yerine yetirmek lâzımdır...

1. güzel 2. sıkıştırıp 3. giysisini 4. yenileyip 5. nereden 6. yıl
12. tarla 13. tamam 14. masrafi 15. para 16. parça 17. daima

7. önce 8. önce 9. çocukluk çağında 10. götürüp 11. buldu
18. hepsinin

POÇTQUTUSU

(c.I.s.83-87)

KONU: Veli Xan kendden ona hdiyyeler getirmiş kendlisi Növruzeli'ni mektubu poçt qutusuna salmaq üçün gönderir. Lakin Novruzeli mektubu qutuya salandan sonra ne edəcəyini bilmir. Qutunun yanında dayanıb gözleyir. Ele bu zaman poçt¹ me'muru olan Rus mektublan aparmaq² üçün qutuya yaxınlaşır. Xan'ın mektubunun uğurlanacağını³ düşünen Novruzeli onun üstüne hücum çəkir.

... Çöreyin yeyilmeyi iki saat çekdi. Ancaq çörekden sonra Novruzeli' nin kağızı⁴ poçta aparmağı Xan'm yâdına düşdü. Xan nökeriS çağırıb soruşdu ve nöker cavab verdi ki, hele kendli poçtdan qayıtmayıb. Xan Novruzeli'nin bu qeder yubanmağma⁶ teeccüb eldi ve fikrine geldi ki, belke Novruzeli kağızı poçta salıb özünü verdi bazara çörekden zaddan alıb yesin ve yâinki bazarlığı-zadı var, elesin. Bir saat da keçdi, Novruzeli gelmedi.

Xan nökeri çağırıb dedi ki, getsin poçta semt ve görsün harda⁷ qaldı Njvruzeli ve ne bâis oldu ki, bu qeder yubandı? Yarım saat keçmemiş nöker qayıdıb⁸ cavab verdi ki, kendlini⁹ görebilmedi. Xan çıxdı balkona ve bir papiros¹⁰ yandırır başladı vargel elemeye. Dexi ona aşkâr oldu ki, Novruzeli'nin basma bir iş geldi ki, bu qeder yubandı. Xan bu fikirde idi ki, polis yasovulu dayandı qapıya ve Xanı görcek dedi:

-Xan, pristav buyurur gelesiniz polisiye ve kendimize zâmin olasınız. Yoxsa zammı olmasa pristav gönderecek nâvaxta.

Xan bu sözlere o qeder teeccüb eldi ki, üzünü yasovulun üzüne tutub mat qaldıll ve heç bilmedi ki, ne desin. Sonra dillendi:

-Balam, o kendli bir fağır adamdı, o ne qayırb ki, pristav onu tutub saxlayıb?

Yasovul cavab verdi:

-Daha men heç ne bilmirem. Ancaq özün polisiye buyursan yaxşı olar, yoxsa yazıqdı o kişi.

Xan bu ehvâlâtı övretine bildirmədi ki, nârahat olmasın. Geyinib getdi polise ve evvel akoşkadan dustaqlarm damına baxıb gördü ki, yazıq Novruzeli bir nece dustaqlar¹² ile oturub damın bucağında ve uşaq kimi ağlayır ve gözünün yaşını çuxasının eteyi ile silir...

Xan Novruzeli'nin ehvâlâtını pristavdan öyrənib ona zâmm oldu, kendlisini saldı yanma ve getirdi eve. Novruzeli heyetel¹³ giren kimi başladı ağlamaya ve saman torbasını ulağm¹⁴ başına keçirib çömeldi divarm dibinde. Xan girdi eve bir papiros yandırır çıxdı balkona Növruzeli'ni yanma çağırıb dedi:

-Di indi ehvâlâtı nağıl elel⁵, Novruzeli. Senin bu hekâyetin çox şirin bir hekâyetdir. Kitaba yazılmalıdı. Nağıl ele tefsilen: ye'ni hamisini¹⁵ bir-

debir. Başla burada kağızı götürüb aparmağından¹⁷ tâ dama düşməyine kimi....

Novruzeli durdu ayağa, Xan'a yavıqlaşıl¹⁸ ve çuxasının¹⁹ eteyi ile gözünün yaşını silib başladı:

-Başına dolanım, Xan, meni çevir balalarımın başına, meni bağışla. Menim heç bir günahım yoxdur. Bir kendli adamam, men ne bilirem kağız nedi, qutu nedi, poçt nedi? Başına dönüm Xan meni cövür o gülüzlü balalarımın başına. Heç ziyanı yoxdur, heye ölmenem, sağ qalaram, qulluq elerem, evezi çıxar, bir çeletdi elemişem, tâ neylemek? İşdi bele oldu. Bunlar hamisi Allah'dandı. Gerek bele olaymış. Bağışla meni, Xan . Men ölene kimi nökerem²⁰ sene...

Bu sözləri deyib Novruzeli bir az da yavıqlaşdıXan'a ve istedi ayaqlarmdan öpsün. Xan biraz daha çekilib dedi:

-Novruzeli! Heç üreyini sıxma. Men sene ne deyirem ki? Sen mene ne pislilik etmisen ki, men seni bağışlayım?

-Qurban olum sene, bundan artıq daha ne pislilik olacaq? Kağızı elimden verdim o kâfir oğlu kâfire qoydu çibine, çıxdı, düzeldi yola, qoydu getdi.

-Kim kağızı qoydu cibine²¹, qoydu getdi?

-O kâfir oğlu rus, dana.

-Hara qoydu getdi?

-Getdi girdi orada bir yeke dam-daş²² vardı ki, qapısma qutu vurulubdu, getdi girdi ora.

Xan bir qeder duruxdu:

-Bes sen kağızı qutuya salmadm²³?

-Nece ki, salmadım? Ele kağızı qutuya salan kimi, kâfir gelib qutunu bilmirem, ne teher açdı, kağızı götürdü apardı.

-Qutuda sen saldığın kağızdan başqa tâ özge kağız yox idi?

-Nece ki, yoxdu? Çox kağızlar vardı. Ele onların hamisini yiğışdirib²⁴ apardı.

Xan qeh-qeh çekib güldü.

-Yox, Novruzeli, gerek hamisini nağıl eleyesen başdan âxıra kimi: nece kağızı apardm, nece qu-tuya saldın ve ne üste Rusla savaşdm?

I. posta 2. götürmek 3. çalınacağını 4. kağıdı 5. hizmetçi 6. gecikmesine 7. nerede 8. geri dönüp 9. köylüsünü 10. sigara II. şaşırıldı 12. tutuklular 13. hayata 14. hayvanım 15. anlat 16. hepsini 17. götürmesinden 18. yönetip 19. paltı 20. hizmetçiyim 21. cebine 22. taş bina 23. bırakmadım 24. toparlayım

Novruzeli başladı:

-Xan, başına dönüm, men kağızı apardım, getdim çıxdım neçernik divanxanasının yanma. Sen mene nişan verdiyin dam-daşı tâpib ve qutunu tâpdım, getdim qutunun qapağını qaldırdım. İstedim kağızı salam qutuya bir kağıza baxdım. Doğrusu qorxdum ki, senin mene qeyzin tuta. Doğrusu, bilmedim salım, salmayım, çünki yâdımdan çıxdı ki, senden soruşum ki, kağızı qutuya salandan sonra durum qutunun yanında, ya qoyum gelim eve? Fikirleşdim ki, eğer kağızı salım, durum qutunun yanında, ha ve'deyedek durum? Axı qurbanm olum, Xan, özüm gördün ki, ulağı ac qoydum getdim, cüceleri qıçı bağlı qoydum. Bir tike² un getirmişdim, hele indiyedek³ qalib burada. Xan, başına dolanım, qoy ele indi yaxşı vaxtdı, qoy nöker gelsin, bu çuvalları götürek qoyaq eve, yağış zad yağar, un islanar.

-Yox, Novruzeli, senin işin yoxdu. De, de sonra ne oldu?

-Kağızı salmadım. Qutunun qapağını örtüdüm, çekildim durdum bir kenarda. Evvel istedim qayıdıbs gelib senden soruşum; sonra doğrusu, qorxdum mene qezebin tuta. Doğrusu qorxdum öz könlünde deyesen ki, Novruzeli çox heyvan adamdı, çox eşşek adamdı. Çerez, çömbeldim⁶ divarm dibinde ki, bir az yornuğumu alım. Aha, gördüm ki, bir Ermeni uşağı, olardı bax bu boyda olardı on iki on üç yaşında, geldi, getdi düz qutunun yanma, qapağını qalxızdı ve sen mene verdiyin kağız kimi bir kağız saldı qutuya, qapağımı örtüdü, üz? qoydu getdi işine. Neqeder o nâinsafı çağırdım soruşum ki, desin görek bes kağızı qutuda qoyub hara gedir, bilmirem dilimi anlamadı, nedi ki, heç cavab vermedi, heç zalim oğlu üzümə de baxmadı. Ele ermeni uşağı uzaqlaşmışdı bir rus arvadı tez-tez gelib qutuya yavıqlaşib, bir kağız saldı, qoydu getdi. Tâ indi men bir az üreklendim⁸, tâ dedim vallah görürken budu ki, ele bu qutuya salman kağızlar gerek qalsmlar bu qutunun içinde. Men o qeder üreklendim ki, bismillah deyib, cür'etnen getdim, qutunun qapağını qaldırdım, kağızı saldım qutuya, çöndüm gelim qulluğuna. Qutudan ele burdan ora kimi uzaqlaşmışdım ki, haman Urus geldi yetişdi qutunun yanma, Men evvel ele bildim ki, bu da istiyir qutuya kağız salsın. Amma, gördüm xeyr, lotunun⁹ fikri özgedi, qutunun yanından sağ elini uzadıb qutunun içine. Men elüstü duydum ki, herif isteyir kağızları oğurlasmlO. Xan, çox baş ağrısı verirem, meni bağışla, oğlana buyur gelsin meni yola salsın, bîvaxtdı, gedib kende yetişebilmenem.

-A kişi, hele harall qoyuram seni gedesen? Nağil ele görüm sonra nece oldu?

¹ -Beli, başına dolanım, Xan qurban olsun sene benim yetim-yesirim. Sensiz benim bir günüm olmasın. Beli, gördüm ki, herif utanmaz-utanmaz kağızları qutudan ehmallıçal² çıxartdı, desteleyib vurdu qoltuğuna. Qutunun qapısını örtüb istedi düzelsin yola. Men tez qaçıb yapışdım urusun qolundan, qoymadım getsin. Dedim, ay aşna, haral³ aparırsanl⁴ kağızları? Xalq senden ötrü kağızları bura salmayıbdı ki? Dinmez-söylemez üzünün suyunnan xalqm kağızlarını qoy yerine. Novruzeli hele ölmeyibdi ki, sen onun ağasının kağızını aparasan. Bele işler yaxşı deyil, adam özgeniniS malına tamah salmaz. Meğer sizin şerietde oğurluql⁶ günah yazılmayıb? Xan, meni çevir balalarının başına, meni mürexses ele, qoyun gedim, bîvaxtdı, hava qaranlıqlayır.

-Hele, telesmel? gedersen... Sonra nece oldu?

-Qoy görüm harda qaldım? Ede, qoyma-qoyma, ulaq tenekleril⁸ smdıracaql⁹...

Novruzeli istedi qaçsm ulağın yanma, Xan qoymadı.

-Novruzeli, getme, hele getme. De görüm sonra ne oldu?

-Tâ ne olacaq? Ne qeder yalvardım, yapışdım ki, benim Xan'ım meni öldürer. Dedim, barı benim Xan'ımm kağızımı ver, illah dedi ki, vermenem. Gördüm ki, herif isteyir qoya qaça. Vallah hirs vurdu tepeme, ikielli yapışdım kâfirin çiy-ninden, bunu üzü üste ele getirdim ki, heybetden ağzı qanadı. Sonra neçernik divanxanasmdan saldatlar²⁰ tökülüb meni döye-döye aparıb atdılar dama. Senin qedemlerine bele men qurban olum. Sen olmasaydın meni indi çoxdan göndermişdiler Sibir'e, çünki damda menden savaydı bir nece dustaq²² vardı. Mene dediler ki, o Urus qulluq adamıdı. Tâ... men neyleyim? Xan başına dolanım, di gör günah kimdedir?

Xan çox güldü, çox qeh-qeh çekib güldü.

Hava qaranlıqlaşmışdı. Novruzeli boş un çuvallarını ac ulağın üstüne salıb ulağı qatdı qabağma²³ ve zoğal ağacı ile döye döye getdi kendine.

Üç gündən sonra Xan'a İrevan'dan teleqraf çıxdı ki, "kağızım yetişib ve otaqlar²⁴ hazırdr". Xan yığışib getdi İrevan'a.

Ay yarımından sonra Novruzeli'ni divana getirib "qulluqçunu²⁵ bîhörmet elemek" bâresinde²⁶ üç ay nâvaxt²⁷ kездiler; amma Novruzeli günahını boy-nuna almadı. Hele üç ay da keçdi, bu xeber İrevan'da Veli Xan' a çatdı. Xan bir qeder fikireledi.

1. düşündüm 2. bir parça 3. şimdiye kadar 4. şiddetli 5. geri dönüp 6. çöktüm 7. yüz 8. yüreklendim 9. alçağın 10. çalsın II. nereye 12. yavaşa 13. nereye 14. götürürsün 15. başkasının 16. hırsızlık 17. acele etme 18. üzüm kütükleri 19. kıracak 20. askerler 21. başka 22. tutklu 23. önüne 24. evler 25. hizmetçisini 26. konusunda 27. vakitsiz

"MOLLA NESREDDİN" MECMUESİNDEN FELYETONLAR"

SİZİ DEYİB GELMİŞEM...

Tiflis, 7 Aprel

(Celil Memmedqulizâde, Eserleri, 3 Cilt, Bakü-1967, c.II, s. 7)

Sizi deyib gelmişem, ey benim Müselman kar-daşlarım. O keslerii deyib gelmişem ki, benim sohbetimi xoşlamayıb, be'zi behanelerle menden qaçıb gedirler, meselen, fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, derviş nağılma² qulaq asmağa, hamamda yatmağa ve qeyri bu növ vâcib emellere. Çünki hükemâlar buyurublar: "Sözünü o keşlere de ki, sene qulaq vermirlər".

Ey benim Müselman qardaşlarım. Zemâne ki, menden bir gülmeli söz eşidib, ağzınızı göye açıb ve gözlerinizi yumub, o qeder "ha-ha" edib güldünüz ki, az qaldı bağırsaqlarımız yırtılsın ve desmal³ evezine eteklerinizle üz-gözünüzü silib, "le'net şeytana" dediniz, vaxt ele gümân etməyin ki, Molla Nesreddin'e gülürsünüz.

Ey benim Müselman qardaşlarım. Eğer bil-mek isteseniz ki, kimin üstüne gülürsünüz, o vaxt qoyunuz aynanı qabağımıza⁴ ve diqqetle baxmız camâlmıza.

Sözümü tamam etdim, ancaq birce üzrüm⁵ var: meni gerek bağışlayasınız, ey benim Türk qardaşlarım ki, men sizle Türk'ün açıq ana dili ile danışıramö. Men onu bilirem ki, Türk dili danışmaq eyibdir ve şexsin elminin azlığına delâlet edir. Amma herdenbir? keçmiş günleri yâd etmək lâzımdır; salınız yâdınıza o günleri ki, ananız sizi beşikde yırgalaya-yırgalaya size Türk dilinde laylay deyirdi ve siz qulaq ağrısı sebebine sâkit olmurdunuz. Âxırı bîçâre ananız size deyirdi:

-Bala, ağlama, xortdanş gələr, seni aparat. -Ve siz dexi canınızın qorxusundan sesinizi kesib, ağlamaqdan sâkit olurdunuz.

Herdenbir ana dilini danışmaqla keçmişdeki gözəl günleri yâd etməyin ne eybi var?

1906

MOLLA NESREDDİN'İN XELVET-I CAV ABI

Baku'de Demdemeki'ye

Ay Demdemeki sen lap delisen: kişi, nece qorx-madm o sözleri mene yazdm? Meğer sen canından el çekibsen? Belke men o sözleri götürüb mec-mueme yazaydım, onda canım haraio qoyardm?

Yeğîn bil ki Bakülüler seni daş-qalaq edib benim de mecmueme bilmerre müşteri olmazdılar. Kişi, men yazabillem ki, Baku qiraetxanalarmda

bayquşlar banlayır¹? Men yazabillem ki, Baku cemiyet-i xeyriyyesinin fikrine düşen yox, üzvleri çox kâhil ve iş görmək istemeyen? Men yazabillem ki, Baku'nun küçeleri dilencilik eden Müselman öv-retleri ve uşaqları² ile doludur?

Ay Demdemeki, men yazabillem ki, aprelin³ doqquzunda iki meşhur Müselman qlaşmsı biribirine altıaçılan çekib, olmayan sözleri biribirine dediler? Ve men buna inanabilerm ki, Ermeniler çox hoşnud oldular?

Ay Demdemeki, mecmuede yazabillem ki, sefer ayının iyirmi sekkizinde Qubalılarla Bakülüler Bibi-Heybet'de ele şiddetli baş yardılar ki, bir nece neferin başının qanı hele yene de âxır?

Ay Demdemeki, sen delisen-nesen?

Ay kişi, men yazabillem ki, dekabr⁴ ayında Bakılılar qerib oğruları eşşeye mindirib seheri gezdirdiler, amma öz oğrularım tuttuqda buraxırlar, çünki bu oğruları⁵ qlaşnılarını⁶ qohumudurlar⁷?

Ay Demdemeki, bir fikir ele gör, men bu sözlere mecmuede yer verebillemki, sen menden xahiş edirsən? Belke men bu sözleri yazaydım, canını hara qoyacaq idin?

1906

TEZE TE'LİM KİTABI

(c.II,s.43-45)

Me'lum şeydir ki, mekteblerde teze üsulla ders vermek üçün kitablar azdır. Bu sebebdən millet, veten adına bir qulluq⁸ elemek niyyeti ile yoldaşlarım "Mozalan", "Hop-hop", "Lağlağı" ve "Herdemxeyallan" himmet edib ve kömekleşib⁹ bir hesab kitabı cem etmək fikrine düşdük.

Her bir mekteb şâgirdi bu kitapların birini tâpı¹⁰ cavabını yazıb idaremize gönderse, ona hemin¹¹ kitab çapdan¹² çıxandan sonra bir cild gönderilecek; amma bu sertle ki, şâqirdin adının âxırmda "OF" ola.

Yazdığım kitab hesab meselelerinden ibaretdir ki, Rusça "zadaça" deyirlər.

KİTABIN EVVELİNCİ HİSSESİ

I.Bir külfetde dörd nefer¹³ uşaq¹⁴ var ve her bir uşağın ayrıca anası. Ev sahibinin neçe¹⁵ arvadı var?

I. kişileri 2. hikâyesine 3. mendil 4. önümüze 5. özürüm 6. konuşuyorum 7. arada bir 8. hortlak 9. götürür 10. nereye II. ötüyor 12. çocukları 13. Nisan'ın 14. Aralık 15. hırsızlar 16. şehir meclisi 17. akrabalarıdır 18. hizmet 19. yardımlaşır; 20. bulup 21. aynı 22. baskıdan 23. kişi 24. çocuk 25. kaç tane

2. Molla ders verdiyi kitabın 42 sahifesi var. Her sehifeni uşaq iki ay oxuyur. Ne müddetde uşaq hemin kitabı qurtarabilir?

3. Balaxana'da Talışxanov fehlenin² hiç birine üç yumruq ve 17 qepik muzd verir. Bu hesabla dörd min fehleye günde ne qeder muzd gerek ve riley?

4. Yeri buynuzları üstə saxlayan öküzün bir buynuzu Şamaxı zelzelesinde dibinden qırıldı. İndi hemin öküzün nece buynuzu qalır?

5. Uşaq dörd yaşma çatana kimi, günde ona iki girvenke xurma verirlər. Dörd ilin müddetinde hemin uşaq ne qeder xurma yeyer?

6. Rusiya'da camaat vekilləri iki aydır çalışıb bir iş görebilmirlər. Bu hesabla on iki il çalışsalar neqeder iş görebilerler?

7. Molla bir uşağın ayağını feleqqaya qoyanda on bir çubuq sındırıl. Yeddi uşağa ne qeder çubuq gerek hazır ede?

8. Tebriz bazarında satılan çöreyin⁴ bir hissəsi un ve üç hissəsi torpaqdır. Bu hesabla Azərbaycan vilayətinin çölləri və dağları nece ilin müddetinde fövt⁵ olabilir?

9. Ayda Qafqaz'da bir milyon Müselman ve Ermeni bize ömrünü bağışlayır. Bu hesabla beş ildən sonra Qafqaz'da nece Müselman ve Ermeni qalar?

10. İkinci ekdiyi buğdanm otuzda on hissəsini verir mülkedara, on hissəsini verir molla ve der vişə, (yuxu⁶ te'biri, qızdırma duası ve qeyri zəhmətlərin əvəzində), on hissəsini de qlava ve pristava rüşvet ve divan xerci. Ekçinin özünə ne qeder buğda qaldı?

11. Bir kişi evinə üç dənə alma getirdi. Birini verdi oğluna, birini verdi qızma ve birini de özü yedi. Arvada nece alma yetişdi?

12. Yetmiş il bundan ireli? bina olunan Naxçıvan hamamlarının suyu yeddi ildə bir dəfə dəyişilir. İndiyə qeder bu hamamların suyu nece dəfə dəyişilib?

13. Ehsana davət olunan molla, Xan ve Beylər cem olan kimi küçə qapıları bağlanır ki, feqirlər he yete dolmasmlar. İldə iki min dəfə bele ehsan verilsə, nece feqirin qarnı doyar?

14. İrevan qubernatoru on dörd ildir ki, bu mensebdedir. Her il on dörd Müselmanı qulluğundan کنار edir. Bu müddetdə qubernator nece Müselman çıxardı?

15. Müselman uşağı dörd il Rus dersi oxuyub evinə qayıdanda anası ilə Rusça danışır^ö. Bu hesabla cavan on dörd il oxuyandan sonra hansı⁹ dilde danışacaq.

16. Qafqaz'da teze Müselman mühərrirləri yazdıqları her bir setirdə beş dəfə "şu" ve yeddi dəfə "işte" kəlməsini işlədirler. Bu hesabla metbeelerde günde nece "ş" hərfi tertib olunur?

17. Tiflis'de "Svyataya Nina" adlı qız mekəbinin teze məscidində Müselman qızları namazı Rus dilində qılırlar. Nece müddətdən sonra Müselman qızları Qafqaz'da milletin tereqqi ve təməddü yolunda çalışmağa başlayacaqlar?

18. Şəhərlərdə "Molla Nesreddin" məcmuəsini satan vekillərimizin hər birinə on dörd dəfə kağız göndərilib ki, elə gələn pulları hər həftə idarəyə yə-tirsinlər. Bu hesabla otuz iki vekilə İndiyə qeder ne qeder marka verilib?

1906

ANA DİLİ
(c.II,s. 61-62)

Herden mənim xeyâlime bir belə şey gəlir.

Mən universitet, yə'ni darülfünundan teze qurtarıb vətənimizə gələn günü şəhərimizin qâzısı Axund Molla Sebzeli gəldi bizim evə mənim görüşümə. Evimizdə heç kəs yox idi, anamdan savayı. Bu övret də çıxdı o biri otağa və gazi ilə biz başladığ söhbəti. Deməyinen yazıq anam da qapmm dalında durub qulaq asırdı.

Qâzi içəri giren kimi mən qabağai^o yeridim və dedim: salam meleyk. Cənab qâzi mənə cavab verdi ki, ay əssâlamü əleyküm, ay xudahâfiz, ehval-i şəriif, enasir-i letif, maşaallah, maşaallah. Exevizâde, nece müddətdir ki, müntəzir-i vücud-i zicûdiniz və müştâq-i dîdârınız idim, inşaallah, zât-i âlinizin mezac-i mübərəkləri salımdır?

Mən bir şey başa düşməyib dedim: Da. (Rusça evet)

Cənab Qâzi bir qeder baxdı mənim üzümə və gene başladı:

-Exevizâde, təhsil-i fûnûnuzu encâmə yetiribsiniz, yâ dübâre tekmiil-i nöqsan üçün dârü'lelmə övdət etməlisiniz?

Mən gene bir şey başa düşməyib dedim ki, cənab axund¹², yaxşı ponimat¹³ elemirem ki, ne erz edirsiniz?

Axund soruşdu: nece? '

Mən dedim: çto

14Söhbətimiz elə bu cür qurtarıldı¹⁵ və axund başmaqlarını geyib çıxdı getdi. Anam girdi içəri və mənə dedi: Balam, mollağan ne dil danışdınız¹⁶ ki, mən heç başa düşmədim?

Dedim: Ana, mollağan biz ana dili danışdıq.

Anam başını saldı aşağı və bir qeder fikrə gedib dedi: Yazıq ana dili...

1907

1.aynı 2. belde yöneticisi 3. kırar 4. ekmeğin 4. ölebilir 6. uyku 7. önce 8. konuşur 9. hangi 10. önce 11. anlamadım 12. hoca, üstad 13. anlamıyorum (Rusça) 14. ne (Rusça) 15. son buldu 16. konuşurdunuz

DİN MESELESİ

(c. II, s. 254-256)

Qonşumuz Kerbelâyı Heyderin iki oğlu var idi: biri doğma oğlu Qasım-sekkiz yaşında, biri de ögeyl oğlu Necefqulu-on yaşında.

Uşaq vaxtı küçede aşiq oynayanda herdenbir² savaşardıq. Men on yeddi yaşında idim ve herden ele olurdu ki, herden bir Qasım'ı da döyerdim, herden bir Necefqulu'nu döyerdim.

Qasım'ı döyende uşaq ellerim gözlerinin üstüne basıb ağlaya-ağlaya qaçardı dedesinin üstə ve şikayet edirdi. Kerbelâyı Heyder emi qeyzli3 çıxardı küçeye4 ve gelib yapışardı qulaqlarımdan, qalxıardı5 göye. Bir defa az qaldı ki, qulağım bir dibindən çıxsm.

Amma Necefqulu'nu da herden döyerdim ve bu da qaçardı dedeliyine şikayete. Kerbelâyı Heyder emi çıxardı küçə qapıma, sağ elinin şahadet barmağını yuxarı qovzayıb6 ancaq mene birce bunu deyirdi. QırışmaP! Uşağı döyme."

Bilmirem, haradan danışmaq isteyirdim, yâdımdan çıxdı...

He, din meselesinden danışardım. Rus qezetelerinde oxuyuruq ki, Rusiya veziri dinleri bîhürmet edenler üçün iki çüre tenbeh qoymaq8 isteyir, xaçperest dinini tehqîr edenlere artıq tenbeh olunacaq, amma qeyri dinleri tehqîr edenlere9 yüngül¹⁰ tenbeh olunacaq (söz yox ki, bu cümleye Müselman dini de dâxildir).

Qezeteler yazırlar ki, padşahlıq, duma¹¹, vezirin hemin¹² qanunnamesini tesdiq eleyir.

Eğer bir qara saldat¹³ gelib dura bir Müselman baqqahnm dükâmmn qabağmda ve deye ki, meselen, "menim dinim seninkinden yaxşıdır", biz gerek bunun sözüne e'tine elemeyek, çünkü bu âvâml¹⁴ ve nadan bir saldatdır. Buna bir ovuc kişmiş veya bir papiro¹⁵ vercek "spasibo" deyib qoyub geder.

Amma padşahlıq dumada eyleşen üzvlerin çoxu elmlî ve terbiyeli adamlardır. Bes bunların din bâresindel¹⁶ etdiyi refâtım¹⁷ hara yazaq?

Bu meseleni bu saat yaza-yaza qonşumuz rehetlik Kerbelâyı Heyder yâdıma düşür: doğma oğlunu döyende qulaqlarımı ele çekerdi ki, az qalardı dibinden çrxsm, amma ögey oğlunu döyende ancaq mene deyirdi "qırışmal". O ve'de bu işleri başa düşmürdüm, çünkü on yeddi yaşında idim. On yeddi yaşında Müselman uşağı ne başa düşecek? Amma indi başa düşürem. İndi üçüncü dumanı görürem ve bu işleri de biraz başa düşürem.

1908

MİSYONERLER

(c.II, s. 327-329)

Qezeteler xeber verirler ki, bu yaxm vaxtlarda Kazan seherinde İslâm mezhebinin eleyhine çalışan Rus misyonerlerinin yığıncağı¹⁸ olacaq ve hökûmet de bu yığışmaya icâze veribl¹⁹.

Biz bu bârede belke heç damşmayadıq, çünkü bu sözlər köhne sözlərdir ve Oktyabr manifestli²⁰ bir memleketde bu cür "hürriyyet-i edyân" işlerini çox görmüşük. Amma birce şey var: dexi bundan sonra heç kes Rus Tatarlarını qnamasmlar ki, hökûmet mekteblerinden qaçırlar ve Rus medeniyyetinden behremend olmaq istemirler. Hele keçen vaxtlarm sözünü danışırıq ki, qapaz gücüne Mehemed'in ve Hesen'in adlarını xaçperest defterine yazıb, Müselmanları Ivan, Pyotr eleyirdiler?

Hele indinin sözüne danışaq. İndi ne görürük? İndi de bunu görürük ki, meselen, Saritsin seherinde İliodor adında bir keşiş her qedemde Müselmanlarm gözünün qabağmda Mehemed peygamberin şe-rietini edebsizlikle tehqîr eleyir ve Kazan'da misyonerler açıq-açığma yığışirlar ki, Müselman dininin ziddine müzakire elesinler. Amma bizim yeqînımızdir ki, eğer Kazan Tatarları erize verib, hö-kümetden izn isteseler ki, yığışib bir cemiyyet-i xey-riyye açsınlar,-hökümet onlara icâze vermez.

Bununla da işimiz yoxdur, bu da köhne sözdür. Amma herdenbir Kazan Tatarlarından giley²² eşitmişik ki, Rus mekteblerinden qaçırlar. Bu bir aşkar metlebdir²³; ondan ötrü ki, Kazan Tatarı bele deyir: "Rus mektebi açan da hökümetdir, misyonerleri bizim üstümüze gönderen de hökümetdir, bes elede men onun mektebini istemirem".

Amma Rus Tatarlarından da teveqqe eleyirik²⁴ ki, müştebeh olmasmlar²⁵ ki, güya biz onların sözünü tesdiq eleyirik ve deyirik ki, doğrudan da onlar da acığnan²⁶ uşaqlarını hökûmet mekteblerine göndermesinler. Yox, gerek göndersinler: buna iki sebep var-evvelinci bu ki, qoy Rus dilini oxuyub görsünler ki, keşişler ne qayırlar, İliodor kimi keşişlerden inciyye hökûmete şikayet etmeyi bacarsmlar²⁷ ve misyonerler yazdıqları ki-tablara Rus dilinde cavab verebilsinler. Meselen, men indi Rusça oxumuşam ve bu xeberi Rus qezetelerinde oxudum ve bildim. Amma and içe-bilerem ki, Ordubad'da 54 molla ve 94 seyidin biri de bilmir ki, Kazan seherinde misyonerlerin Müselmanlar eleyhine yığmcağı olacaq.

İkinci sebep de budur ki, dünyada heç bir şey hemişelik²⁸ deyil: bir vaxt olar ki, misyonerler özləri ziyâli²⁹ Rus camaatından utanıb qoyub gederler işlerine.

1908

1. üvey 2. arada bir 3. kızgın 4. sokağa 5. kaldırırdı 6. kaldırıp 7. karışma, dokunma (yarı küfür, yarı sempati ifade eden bir hitap 8. ihtar edilecek 9. hakaret edenlere 10. hafif 11. meclis 12. aynı 13. asker 14. halk 15. sigara 16. konusunda 17. gidişini 18. yığmağı 19. izin vermiştir 20. Ekim fermanı 21. hissedar olmak 22. şikayet 23. istektir 24. umuyoruz, h kü 25. kuşkulanasmlar 26. öfkelenerek 27. becersin 28. koku 29. aydm

PAPASLAR
(c.II, s. 398-400)

Men her vaxt mecmuemde bir meqale yazanda, ya bir kese bir mektub yazanda, yâinki bir meclisde sohbet eleyende, bircel şeyden çox nigâran² oluram: hemişe qorxuram ki, okuyucular bele gümân eleyeler³ ki, benim Fars dilinden ve Erebb dilinden heç xeberim yoxdur, qorxuram bilmeyeler ki, men Fars ve Erebb dili de oxumuşam. Ve bu cehetden bir meqale veya mektub yazanda ne qeder mümkündür se'y edirem ki, yazılarımın içinde bacardıqca çox Fars ve Erebb kelmesi işledim.

... Meselen, men isteyirem yazam ki, "keçmiş esrlerde osmanlı padşahları millet ile çox görüşerdiler ve bu cehetden her işde bu qeder milyon osmanlı milletin başında padşah görünürdüler". Amma qorxuram bele yazam, qorxuram meni Erebb ve Fars dili bilmeyen hesab edeler... Odur ki, yazanda bele yazıram: "Osmanlı padşahları âsâr-i sâlifede milletle teması sevdikleri cehetle ünvân-i xanedân-i seltenete müzâf olan "Osmanlı" nâm-i celili onaltı, onyeddi nesle mensub bu qeder milyon Osmanlı'nın ünvân-i milleti ve nöqte-yi ittihadıdır".

Bax, bele yazsam, elbette, hamı bilecek ki, benim Fars ve Erebb dilinden de xeberim var...

İndi men burada bir söz demek isteyirem, amma teveqqe edirem, meqalemi oxuyub qurtarmamış heç kes "bay" demesin ve teeccüb elemesin⁴.

Men deyirem ki, indi bu saat Osmanlı'nın Xristian milletleri qezetelerinin bereketinden bilirler ki, etrafında ne işler emele gelir ve ne vüqâat üz verir: bu milletlerin ümumiyye efkârı biri-birine me'lûmdur. Amma on beş milyon Türk milletin üç-dört min âliyyeS mekteblerinde oxumuşlarını çıxandan sonra qalanları dünyadan bîxeberdir. Ondan ötrü ki, İstanbul'da çıxan qezetelerin dilini başa düşe bilinirler ve bu cehetden meselen Anadolu Türklerinin minde bir neferi bilmir ki, İstanbul'da ne var?

Herkes buna şekk⁶ getirse, evvelen "Sirat'ül-Müsteqim" mecmuesini tapsın⁷ ve bu metlebleri öyrensın. Ele getirebilmesee, möhterem "Tercüman" qezetesinin 30. nömresinde Kazanlı Ayaz cenablarının Türkiye müherrirlerinden Süleyman Nazif Bey'e verdiyi cavabı oxusun.

Ve bunu oxuyub ehvâlâtdan⁸ xeberdar olandan sonra, bunu bilsin ve eşitsin ve yene eşitsin ve yene bilsin ki, sade ve açıq yazmaq eyibdir. Avâmın ve kendlinin canı cehenneme. Mene çox lazımdır ki, o benim yazdığımı başa düşecek⁹, ya düşmeyecek?

Mene ancaq bu lazımdır ki, benim yazılarımı oxuyanda desinler: "Peh-peh, gör Erebb dilini ne yaxşı bilir".

Mene ancaq bu lazımdır.
1909

NİŞANLI BİR QIZ
(c.II, s.443-444)

Müzlüm¹⁰ bir gecede nişanlı bir qız,
Bir hüzn ü elem içinde yalqızll,
Yatmaz, uyumaz o qemli düxterl¹²,
Zânûlarınıl¹³ qucub mükedder,
Barmaqda nişan üzükle işte,
Oynar, eder âh ol ferîştei⁴,
Feryadla qemli-qemli ağlar,
Hep nâlesiis kâinatı dağlar.

Nişanlı qız ağlaya-ağlaya deyir ki, "ey benim qara bextim, ne olardı ki, men anadan olaydım Firengistan seherlerinin birinde, atamın adı olaydı Fridrix, anamın adı olaydı Avqustina, benim adım olaydı Mariya. Ne olardı ki, dünyanı işıqlandıran günün üzüne herden bir baxmış olaydım ve atam-anam meni qoca kişiye vermek isteyende bir söz danışmağa ixtiyârımı⁶ olaydı. Ey benim qara bextim, ne olaydı, milyonlarca yazılmış kitablardan ikiceciyini oxumuş olaydım ve bileydım ki, dünyaya neden ötrü gelmişik. Ey benim qara bextim, doğrudur ki, Fireng qızı olsaydım, ölenden sonra yerim cehennemin dib bucağı olacaqdı, amma cîfaydal⁷ ki, indi de ölenden sonra cennete gedib göreceyim ki, ele hayanaıs isteyirem gedem, hayanda isteyirem oturam, her yan ve her yer doludur keçel-küçell⁹ meşedî ve Kerbelâyılar ile, bitli hacılar ile ve çirkli²⁰ ve terli çadralı arvadlar²¹ ile, ey benim qara bextim".

1910

BİZ NEYİK?
(c.II, s.503-504)

Be'zi vaxt men öz-özümnden soruşanda ki, biz neyik? Öz-özüme cavab verirem ki, biz heç bir şeyik. Amma qeribe²² burasıdır ki, özgeler²³ bizi bir şey hesab edirler ve hesab edib başlayırlar qorxmağa. Belke ele bele de lâzımdır, belke ele lâzımdır ki, bizi bir şey hesab edib bizden ehtiyat elesinler²⁴.

Söz yox ki, bele lâzımdır ve bizim meslehetimizdir, amma yene biz öz elimizle öz işimizi xarab eleyirik. O yerde ki, biz görürük bizi bir şey hesab eleyib bizden qorxurlar-başlayırıq astarımızı göstermeye ki, baxm, görün, bizim qiymetimiz on dörd şahı üç qepikdir²⁵.

1. bir tek 2. dikkat ederim 3. zannederler 4. şaşırmasın 5. yüksek 6. şüphe 7. bulsun 8. durumlardan 9. anlayacak 10. karanlık 11. yalnız 12. kız 13. dizlerini 14. masum 15. inlemesi 16. hakkım, iradem 17. neye yarar 18. ne tarafa 19. kel-mel 20. kirli, pis 21. çarşafli hanımlar 22. garip olan 23. yabancılar 24. sakınsınlar 25. Rus parasının en küçük birimi, manatın % 1'i

"Russkoye znanya" qezeti Kırım Tatarlarından bele qorxur ki, ele bil Japondan qorxur. Keçen nömrelerini birinde hemin² qezet yazmışdı ki, "Baxçasaray seheri İstanbul ile münasibetdedir³, İstanbul'dan gönderilmiş siyasi agentler* yuvasıdır. Qehvexanalarda, mekteblerde sultanın şekli divarlara asılır, deri qalpaq evezine Osmanlı fesleri geyirler, xülâse, xeyanet tedârükü⁵ görülür".

Bu rehetliyin oğlu İsmayılbeğ'in de işi-gücü qurtarıb, "Tercüman"ın 14. nömresinde başlayıb "Russkoye znanya"nın yazdıqlarını yalana çıxarmağa. Ve lakin Qasprinski cenabları bunu bilmeli olsun ki, "Russkoye znanya" ve onun cemi sarıbaşlı fırqedaşları⁶ indiyeye kimi? Baxçasaray Tatarlarını bir şey hesap eleyirdiler, amma "Tercümanın 14-cü nömresini oxuyub gördüler ki, bu milletin içi boşdur...

Qafqaz'm her ne qeder Xanzâde ve dövletli mülkedârı var-hamısın cavan uşaqları derslerini yarımçıq qoyub hökumete ixlas⁸ ile qulluq elemektedirler ki, on üç il sonra bir nişana⁹ sahip olurlar. Beylerimiz ve xanlarımız mülklerinden her il on min manat medaxil ola ola, naçalnikio divanxanasında mirzelikl eleyirler ki, bir kocardalı² böyük görende baş endirsinler.

Budur bizim işlerimiz, biz buyuq. Amma öz geleri bizi bir şey hesab edir.

Men ölüm, üstünü açma.
1911

AD
(c.II, s. 523-524)

Sen çalış adın bednam*³ olmasın.
Görürsen Baku artistlerini? Heç biri özüne Müselman adı qoymur; biri adını qoyur Çaraparski, Hasan özüne deyir Qaraxarski, Hüseyin yazır Ma-ranarski, Eli adını qoyur Kinmanşahski, bircei⁴ Velinin ağılı yoxdur ki, ona ele birce Veli deyirler; Allah'a şükür olsun ki, bu da cehennem oldu ar-tistlikden çıxdı getdi.

Amma qalanlarına sözün ne? Qalanlarınm heç biri özünü Müselmana oxşatmır ve yaxşı da eleyir: çünkü Müselman bednam olubdur.

Sen çalış adın bednam olmasın, yoxsa emelin ötüşüb geder. Mesel getirek.

Osmanlı Trablis'de vuruşma vaxtı ittifağenis bir xaçperest övretinin, ya uşağının qetline bâis olanda Avropa qezetleri ses-sese verib çığırışdılar:

-Ay vehşi Müselmanlar, ay qantöken şerqliler.
Bunun sebebi budur ki, Osmanlının adı Osmanlıdır.

Amma indi İtalyanlar Osmanlılar¹ a basılından

sonra, özleri o qeder vehşilik, o qeder yırtıcılıq göstirirler ki, insan az qalır iyrensın.

Bes axı bunlar deyirler ki, biz terbiyeli milletik, biz medeniyik, biz İtalyanıq, ne bilim biz it-yalayıq?

Bu bu qeder nâmerdlik, bu qeder Ereb ehalisinin qanmı sormağ hara, Avropalıq hara?

A qurumsaq⁶, bes bu ne işdir?

1911

AZERBAJCAN
(c.II, s. 645-647)

Ahunudulmuş veten, ah yazıq veten!

Dünyalar titredi, âlemler mayallaq aşdı⁷, felekler biri-birine qarışdı, milletler yuxudan oyanıb gözlerini açdılar ve perakende*⁸ düşmüş qardaşlarını tıpıbi⁹ dağılmışevlerinibinaetmeyeüzqoydular.

Bes sen hardasan, ey biçäre veten?

Dünya ve âlem deyişildi, me'nâlar özge te'bir exzeledi, ye'ni bizim dilce söylesek, o şeyler ki, esi me'nalarını itirmişdi, qayıdıb²⁰ eslini tıpıdı, "innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciun"; amma buna hamı qâil oldu ki, veten, veten, veten, dil, dil, dil, millet, millet, millet. Dexi bu dairelerden kenar beni-növ-i beşer için nicat²¹ yolu yoxdur.

Bununla beraber, ye'ni "bâvücdü inke" her söz danışıldı²², her metlebe el vuruldu, hamı pehlevanlarımız öz hünelerini çıxartdılar meydana ve lâkin bununla beraber bu qeder var ki, birce lâzımlı söz ki, benim zende-yi zehlemi aparır²³-haman söz benim Azerbaycan vetenimin üstündedir.

Be'zi vaxt otururam ve papağımı²⁵ qabağıma²⁵ qoyub fikre gedirem, xeyâlata cumuram²⁶, özüm den soruşuram ki:

-Menim anam kimdir?

Öz-özümeye cavab verirem ki:

-Menim anam rehetlik Zöhrebânû bacı idi.

-Dilim ne dilidir?

-Azerbaycan dilidir.

Ye'ni vetenim haradır?

-Azerbaycan vilayetidir.

-Haradır Azerbaycan?

-Azerbaycanan çox hissesi²⁷ İran'dadır ki, merkezi ibaret olsun Tebriz seherinden, qalan hisseleri de Gilan'dan tutub, qedim Rusiya hökumeti ile Osmanlı hökumeti daxillerindedir ki, bizim Qafqaz'm böyük parçası ile Osmanlı Kürdüstan'mdan ve Be-yazid'den ibaret olsun. '

Bilirsiniz bu sohbet haradan yâdıma düşdü? Bu sohbet oradan yâdıma düşdü ki, keçen hefte Tiflis'de Müselmanlarm milli komitesinde bir meseleye baxılırdı ki, aya, bizim bu meclisde ne dil ile

1. sayıların 2. aynı 3. ilişkidir 4. vekiller, temsilciler 5. ihanet hazırlığı 6. parti arkadaşları 7. gibi 8. içtenlikle 9. makama, mevkiye 10. Rus komutanı 11. katiplik 12. yetkili 13. kötü isimli 14. tek 15. birlikte 16. namussuz, haysiyetsiz 17. tepetaklak olma 18. dağıtılmış 19. bulup 20. geri dönüp 21. kurtuluş 22. konuşuldu 23. hiddetlenmeme sebep olur 24. bir nevi başlık, klpaq 25. önüne 26. hayallere dalarım 27. bölümü

gerek müzâkire olunsun? Biri dedi Rusça, biri dedi Osmanlıca, biri dedi Ermenice. Axırda bele qerar qoydular ki, Türk dili müellimlerinin ve müellimelerinin çoxusu Türkçe danışmağı yaxşı bacarmırlar, bu sebebdən bunlara izin verilsin ki, Rusça danışmalar və heqiqətdə mən ki, gedib sümük sındırıb², iller ilə kâfirler içində elimi murdar professorlara vere-verə elm oxumuşam, insafdır mı ki, bu günkü günde de oxuduğum elmi gizledim və Rusça danışmayım? Herçend meclisde oturan esnaflar və hetta axundlar³ Rusça danışılan metlebləri başa düşmürdülər⁴-cehenneme düşmürdülər, gora düşmürdülər?

O ki, qaldı Baku qurultaylarında olan seliqe⁵, -bu bârede yaxşısı budur ki, heç danışmayım. Onsuz da düşmənimiz çoxdur, xeberdar olar və gəlib baxıb və qurultayımızda olan nezm ü nizâmı⁶ görüb bize göz vururlar, çünki nedensə bizim bedxahlarm⁷ hamisi bednezerdi⁸.

Ah, gözəl Azərbaycan vətənim. Harda qalmısan? Ay torpaq çöreyi yeyən Tebrizli qardaşlarım, ay keçəpapaq Xoylu, Meşkinli, Serabli, Goruslu və Moruslu qardaşlarım, ay Bizli Marağalı, Merendli, Gülistanlı gülübiyaba⁹n vətəndaşlarım, ey Erdebilli, Qalxanlı beraderlərim. Gəlin, gəlin, gəlin mənə bir yol göstərin. Vallah ağlum çəşibio. Axır dünya və âlem dəyişildi, hər bir şey qayıdıb öz eslini tâpdı¹⁰, hər metlebe el vuruldu, gəlin biz də bir defə oturaq və keçə papaqlarımızı ortalığa qoyub bir fikirleşək haradır bizim vətənimiz?

Gəlin, gəlin, ey unudulmuş vətənin cırıqmırığı² qardaşları. Gəlin görək beşikdə yâd millətlərin südünü emmiş, vətənimizdən yadırgamış, və millətimizin ruhundan xebersiz bir para millət başçılarımız sizə ne gün ağlayacaqlar?

Niyə sâkitsinizi³ ey mənəm İüt-üryani⁴ vətən qardaşlarım?

1917

İRAN'DA LEQEHLER¹⁵

(c.II, s. 678-679)

Bunu heç kes inkâr etmez ki, İran'ın bu dərəcədə tereqqi tâpmağma¹⁰ və qeyri memləketlər içərisində şöhrət qazanmağma ancaq və yenə də ancaq leqebler səbəb olubdur. Vâqeen, bu saat dünyanın hər yerində İran'ın leqebllənmiş eşxâsmın¹⁷ söhbəti düşəndə hər bir kes quruyub qalır və çünki oralarda bu qisim böyük adamlar az tapılır, onun-çün paxıllıqlarından¹⁸ az qalır canları çixsm (cehenneme, gora çixsm).

İndi mən erz edim, gör qeyri bir memləketdə bele-bele baş sahibləri var, ya yox? Meselen:

1)QEZENFER-ÜL MÜLK - Bu ağa haman vücuddur ki, Atilla'dan başlamış Napoleon, Qindenburq və Enver Paşa bu ağadan t'lim t'apı⁹, bu vücûdun destpərdəleridir²⁰.

2)VEKİL'ÜL-MEMÂLIK -Avropa müharibəindən sonra Paris'de qerar verilən t'arixi sulh konfransında cemi²¹ dövlətlər Vudro Vilson'u bîqabiliyyət²² bilib konfrans sedâretinə²³ həmin ağanı²⁴vet etdilər (bu da çəm-xem eleyib²⁴ getirtirdi).

3) HEKİMİ-E'ZEM - İngiltərə'de Oksford darülfünunda tib leksiyaları irâd²⁵ edirdi. Bunu ağanın şâgirdlərindən²⁶ məşhur doktor Huqman, doktor Şavelli, doktor Ribyan, Rakud, Nelapus və qeyriləri revâyet edirlər.

4) ZERĞAM-İ XELVET - Oxuculardan üzr isteyirəm²⁷, çünki cemi xelvet-leqebllərini²⁸ mənə etməkdən həya edirəm²⁹,-şâyed övret-uşağın nezerinə çata, yaxşı olmaya.

5) MÜZEYYEN'ÜS SULTAN - Ye'ni sultanı bezeyen³⁰. İndi bunu da Allah bilir ki, ne tövr və ne vaxt bezeyir; dâhi bize m'elum deyil.

6) FİLOSOF'ÜL MEMALIK - Sokrat'm, Dekart'm və Kari Mark'sın filosofiyalarını tənqid elədi³¹ və yer üzündə bu dairedə birinci olaraq istinad³² edildi (Bar-i xudâyâ, sən özüm hifz ele.)

7) FETH'ÜL-MEMÂLIK - Yeni Dünyanı, Cənubi Avstraliya'nı və Gütb-i Şimali'de³³ çox âlemlər keşf etdi.

8) LİSAN'ÜD DÖVLE- İran'ın danışmağı meh³⁴ bu ağanın vücuduna bağlıdır və çün ağa, egleb övqat³⁵, tiryək ne'şesi âlemine müşerref olur. O səbəbdən yüz ildən artı³⁶qdır ki, İran İâl³⁷ hesabındadır.

1921

TÜSTÜ

(c.II, s. 690-691)

Yer üzündə ikice seherdə hamamların tu-lanbarında³⁸ peyin³⁹ yandırılır: bir Naxçıvan'da, bir de Tebriz'de.

Yer yüzündə cemi hamamlar ya neft ilə qızır, ya odun ilə. Hetta dılğır Marağ'a'da, Xoy'da və qeyri seherlərdə də hamam odun ilə qızır⁴⁰. Ve yer üzündə bir seher yoxdur ki, onun tüstüsü⁴¹ qonşuya eziyyət əlesin.

Yer üzündə bir millət qalmayıb ki, peyini çeki ilə satm ahb ekini yerlərinə tökməsin. Birce Tebriz'de peyin müftədir; çünki Tebriz vilayətində ekini olmasa, Allah-taalâ yox yerəndə bizi çörək verir. Ve çün peyin müftədir⁴², o səbəbdən də hamamçılar oduna pul vermirlər, çünki pul⁴³ versələr hamam sahibləri o qəder dövlət⁴⁴ qazanabilmezler ki, indi qazanıblar.

Millətə tefâvüt⁴⁵ elimir; eğer mənəm ecelim tamam deyil, hamam tüstüsü ki, mənə indidən öldürmez. Onuncun tek birce neferin də ağlına gəl-

I. beceremiyor 2. kemik kırıp 3. mollalar, hocalar 4. anlamıyorlardı 5. kurultay mensuplarına 9. yaban olmayan 10. şaşmışır II. buldu 12. yaralı, bereli 13. susuyorsunuz 14. çıtırçıtlak 15. takma ad, lakaplar 16. bulmasına 17. şahıslarının 18. kıs kançlıklarından 19. ders alıp 20. maharetli elleridir 21. bütün 22. kabilyetsiz 23. başkanlığına 24. kem-küm edip 25. okutuyordu 26. öğrencilerden 27. özür diliyorum 28. cinsellikle ilgili lakapları 29. utanıyorum 30. süsleyen 31. eleştirdi 32. dayandırdı 33. kuzey kutbunda 34. ancak 35. çoğu vakitler 36. fazladır 37. dilsiz 38. ocaklarında 39. tezek 40. ısınyor 41. dumanı 42. pa rasız 43. para 44. varlık, zenginlik 45. fayda

mir ki, dünyada yaşamaq ibaret deyil ondan ki, seher dukana gedib axşam abigüştül yeyib yatasan. Sen ki hamamın qoxumuş peyininin, üfuneth² tüstüsünün içinde yaşayacaqsan, daha niye özge milletleri beyenmirsən ki, onlar hamamlarının tüstüsü ilə qonşularım boğmurlar?

Her yan tüstüdür: meclislerde və evlərdə du-xaniyyət³ və meşrubat tüstüsü, küçələrdə hamam tüstüsü, me'neviyyatda mövhumat⁴ tüstüsü, ruhda və qelbdə kesafet tüstüsü...

Xülâsə, millet tüstü içində boğulmaqdadır. Və boğula-boğula nicata müntezirdir.

-Kimdən?

-Her bir vicdan sahibindən, hər bir heqiqi veten dostundan, hər bir beni-növ'i-beşere⁶ rehmi gelenlərdən.

Millet boğular, tüstülər milleti hər tərəfdən ehâte eleyib⁷. Eger dâd ü feryâde tez yetişməz mümkündür ki, millettən bir eser qalmaya.

Telesmek⁸ lâzımdır.

1921

ÖLÜLER

(c.I, s.157-161)

KONU: Azərbaycan seherlərindən birinə Şeyx Nesrullah adlı mö'min bir şəxsin peyda⁹ olduğu və ölümləri diriltiyi xəberi çatır. Şeyx sehərə vârid olur, zenginlərdən Hacı Hesenin evinə düşür. Hamı, o cümleden oxumuşlar da onun mö'cüzə¹⁰ göstereyəcəyinə inanırlar. Yalnız Hacı Hesen'in oğlu, Paris'də universitet bitirmiş, lakin bu cahil mühitdə özünə yer tapabilməyib serxoşluğa qurşanmış Kefli İskender Şeyxi açıq aşkar lotuH adlandırır. Şeyx Nesrullah ölümləri diriləcəyi günü te'yin edib eyş-işretel¹¹ başlayır, gündə kiçik yaşlı bir qızı, o cümleden Hacı Hesen'in qızı Nazlı'nı siğel¹² edir. Şeyx'in arxâyıncılıql¹³ üçün esası var -o, evvelcedən bilir ki, hamı bütün ölümlərinin dirildilməsinə razı olmayacaq. Bele de olur. Şeyx camaatın hamisini fikirleşməyə göndərir, Kefli İskender'in onun kelekələrindən¹⁴ xəber tutduğunu görüb gece ilə seherdən qaçır. Eser Kefli İskender'in Şeyx'in heremindeki qızları öz vâlideynlərinel6 qaytarması¹⁷ ilə bitir.

ŞEYX NESRULLAH (Hacı Baxşeli'ye) Hacı ağa, növbət sizindir. Ölənlərinizin adlarını bir-bir de, Şeyx Ehmed yazsın.

HACI BAXŞELİ (*Elini elinin üstünə qoyub yeriyir qabağa və başlayır ağlamağa*) Atam-anam sənə feda olsun. Evvel-âxırl8, ayıb olmasın, bir qızım qalıb, oğul üzünə hesrət qalmışam. Bütün ömrümdə Allah-taalâ mənə iki oğul mərhəmət eleyib¹, amma ikisini də mən bîçârenin elindən alıb. Birinin adı Celil, birinin adı Xelil idi. Celil on yaşında idi, Xelil sekkiz yaşında. İkisi də nişanlı idi. Ele Celil'in toyunun tedarükündə²⁰ idim ki, birdən aym-şaym²¹ gezdirdiyi yerdə bax boynunun burasından (eli ilə öz boynunun dalmı²² göstərir) bir yara çıxdı. Ne qeder Usta Cefər'e dava-derman elətdirdim, başa gəlmedi (*ağlayır*). Ah, bînevâ²³ Celil. Ne qeder nezi²⁴ elədim, nece dəfə Qaradaş ocağına apardım, cîfayda²⁵. Demeyinə yazığın ecəli tamam imiş...

ŞEYH NESRULLAH: Hacı Baxşeli, mənəm burada çox oturmağa vaxtım yoxdur.

ŞEYH EHMED: Hacı Baxşeli, sözünü müxtəsər²⁶ ele, kimi istəyirsən, de yazım.

HACI BAXŞELİ (*Şeyx Nesrullah'a*) Cənab şeyx, dexi mənəm sözüm yoxdur. Mənəm Celil'imə və Xelil'imə sənədən istəyirəm.

ŞEYH EHMED (*yazır*). Demək bir oğlun Celil və bir oğlun Xelil. Bunları yazdım. Dexi bunlardan savayı²⁷??

HACI BAXŞELİ. Şeyx Ehmed, dexi bunlar kifayətdir²⁸.

ŞEYH EHMED (*teccüblü*)[^]. Xub, meğər atandan, anandan və qeyri eqrabalarımızdan vəfat edən yoxdur?

HACI BAXŞELİ. Beli, atam da, anam da vəfat edib. Amma bîçârelər çox qocalmışdılar. O qeder qocalmışdılar, o qeder qocalmışdılar ki, özəri də tənge³⁰ gəlmişdilər.

ŞEYX EHMED. Demək, Celil'dən və Xelil'dən savayı özge bir kesiniz yoxdur ki, yazım?

HACI BAXŞELİ (*üzünü qebristana tutub*). Ah, yazıq balalarım! Bîçâre tif iller im³¹ qebri ele buradan görsənir. ikisini də biri-birinin yanında dəfn elmişəm³². Çünki o yazıq Xelil doğrusu çox nâdinç idi, amma biri-birlerini çox istərdilər. Odur ki...

ŞEYX NESRULLAH (*Hacı Baxşeli'nin sözünü kesib hirsle*). Hacı Baxşeli, eger dexi ölənləriniz yoxdur-çəkilin qırağa³³.

HACI BAXŞELİ. Xeyir, şeyxənə, yoxdur. CAMAAT İÇİNDEN BİRİSİ (*ucadan*)[^]. Nece yoxdur? Bes övretin Hürnisen'i niyə yazdırmırsan? Cemaat teccüblə baxır sənə gələn tərəfə

ŞEYH NESRULLAH. Kimdir o danışan? Gəlsin qabağa.

KERBELÂYI VELİ (*qabağa yeriyib*). Şeyx, mənəm danışan. Bu hacıdan (*Hacı Baxşeli'ni göstərir*) bir soruş görə üç il bundan qabaq ölən arvadımı niyə yazdırmır? Adı Hürnise'di, özü də mənəm doğma bacımdı.

HACI BAXŞELİ (*Kerbelâyı Veli'ye*). İtil³⁵ cehenneme, axmağın biri. Öz eyâlumdı³⁶, kefim istər yazdıraram, istemez yazdırmaram, sənə ne borcu?

ŞEYX NESRULLAH(*ucadan*). Sükût. Mübâhise lâzım deyil. Hacı Baxşeli, qəti cavab lâzımdır. Mənəm vaxtım azdır, istəyirsiniz ki, övretiniz di-

1. yemeği 2. pis kokulu 3. tütün, sigara 4. vahimlər 5. kurtuluşu bekləməkdir 6. insanoğluna 7. kuşatmışdır 8. acele etmək 9. ortaya çıktığı 10. mucizə 11. düzənbaz 12. yeyip içməyə, ehlenceyə 13. nikah ediyor 14. güvənmək 15. hilelərindən 16. kendi ana-babalarına 17. geri götürməsi 18. önce-sonra 19. bağışlayıp 20. hazırlığında 21. durup dururken 22. arkasını 23. çaresiz 24. adak 25. boşuna 26. kısalt, kes 27. başqa 28. kafidir 29. şaşkın 30. sıkıntıya 31. çocuklarım 32. gömmüşüm 33. kenara 34. yücədən 35. yıklı 36. ailem, esimdə

rişin, yazdırın, istemirsiniz, çekilin kenara.

HACI BAXŞELİ (*biraz fikir eleyib*). Şepcena, te-
veqqe edirem, biraz izin veresiniz, gedem fikirleşem.

ŞEYX NESRULLAH. Çox eceb, get fikirleş. Şex
Ehmed, gör dexi kimdir xahiş edeni, yaz qurtar.

Hacı Bahşeli çıxır, adamlar başlayırlar
yavaş-yavaş azalmağa.

KERBELÂYI VELİ (*qabağa gelib*). Cenab şeyx,
bele o qedemlerine² qurban olum, benim bacım
Hürnise'ni siyahıya yazdır, qoy yazıq arvad dirilsin
ve öz dili ile canabmıza erz elesin, görün bu Hacı
Baxşeli onun başına ne toy tutub? Onda cenabınız
görersiniz ki, ne sebebe Hacı Baxşeli övretinin di-
rilmeyine razı deyil.

HACI BAXŞELİ (*adamların içinden dübare³ ça-
buğa gelib*). Ede, hele utanmırsan da danışırın? Çox
eceb, Hürnise'ni yazdır. Amma bu sertle ki, sene de
ölenlerinin hamisini yazdır.

KERBELÂYI VELİ (*hirsli*). Çox eceb, yaz-
dırram.

ŞEYX EHMED. Uzun danışmaq lâzım deyil.
Kerbelâyı Veli, eğer deyeceksen, ölenlerinin adını
de, çekil kenara.

KERBELÂYI VELİ. Atam Meşedi Mustafa.

ŞEYX EHMED (*yazır*). Atan Meşedi Mustafa.

HACI BAXŞELİ. Çox eceb

KERBELÂYI VELİ. Bir oğlum Zeynal (*isteyir
ağlasın*)

ŞEYX EHMED (*yazır*). Bir oğlum Zeynal

HACI BAXŞELİ. Çox eceb.

KERBELÂYI VELİ. Qızım Puste.

ŞEYH EHMED. Qızın Püste.

HACI BAXŞELİ. Çox eceb.

KERBELÂYI VELİ (*bir azfikirleşib*). Vesselam.

HACI BAXŞELİ (*hirsli aabağa yeriyib Kerbelâyı
Veli'ye*). Nece vessalâm? Bes ananı niye yaz-
dırmırsan? Bes anan ölmüyüb? Keçen il ağbırcek
arvadı döye-döye öldürdün. He, niye dinmirsən?
Yoxsa qorxursan dirile, gedə hökumete şikayət ede,
seni tutub qatalar dustaqxanaya⁴? He, niye yaz-
dırmırsan? Niye gözlerini bereldirsən⁵?

ŞEYX NESRULLAH (*ucadan*). Qiyl ü qâl6 lâzım
deyil. Kerbelâyı Veli, isteyirsən ananı da Şeyx
Ehmed yazsın, istemirsən, çekil kenara.

KERBELÂYI VELİ (*başını salıb aşağı*). Cenab
şeyx, qoy gedim fikirleşim.

ŞEYX NESRULLAH. Xüb, sen de get fikirleş...

Kerbelâyı Veli ve Hacı Baxşeli biri-birine acıqlı
baxa-baxa çıxırlar. Cemaat başlayır azalmağa.

Uzaqdan Kefli İskender'in sesi gelir: Xub, sen de
get fikirleş". Xub, sen de get fikirleş". Bu sözləri
deye-deye ve cibinden çörek parçalarını çıxarıb
yeye-yeye İskender qalan tek-tük adamların qo-
lundan yapışib güle-güle baxır üzlerine. Onlar da
bir söz demeyib, başları aşağı, çıxıb gedirler. Şeyx
Nesrullah daşm üstünden enir aşağı ye Şeyx Ehmed
qelemen-kağızı⁷ yığışdırırS. Sonra İskender yene
öz-özünə bir-iki defə "Xub, sen de get fikirleş" -
deyib şeyxi gören kimi durur ve qah-qah çekib⁹,
uğunub ele gülür ki, az qalır yıxılsın. Sonra sâkit
olub bir qeder şeyxin üzünə baxandan sonra deyir:

İSKENDER. HamiLO getdi fikirleşsin. Bu mey-
danda qaldı birce nefer Kefli İskender. Bu meydan
pehlevan meydanıdır. Hüner ister ki, İskender kimi
bir igid şestinenll gelib dursun bu meyanda ve
desin: (*ucadan*). Cenab şeyx, her ne qeder ki, bu qeb-
ristanlıqda (*eli ile göstərir*) ölü basdırılıbl², hamisini
dirilt. Ha-ha-ha... (*çöntib baxır camaat dağılan terefe*).
Ha-ha-ha... Hamı getdi fikirleşsin. (*Şeyx Nesrullah'a
teref çöntib gelir onun qabağına ve isteyir el versin*).
Cenab Şeyx, men ölüm el ver. Lotusan³ heye, el ver.

ŞEYX NESRULLAH (*ucadan*). Kenar ol. Men
sene el vermenem. Sen şərab istemâl¹⁴ eleyirsən.

İSKENDER. Cenab şeyx, siz gerek şükür ele-
yesiniz ki, men şərab içirem. Eğer men şərab iç-
mesem, ağlım başımda olar- ağlım başımda olanda
birden gözümü açıb görerem ki, aha, bizim se-
herimize bir müctehidis gelib, adını qoyub ölü di-
rildən ve mö'min hacılarımızın başını ric'etlô meselesi
ile piyleye-piyley⁷ her gece bir balaca qız alır. Ha-
ha-ha... Men ölüm ver. Lotusan, el ver. Ha-ha-ha...

ŞEYX NESRULLAH (*çox hirsli*). Cehennem ol.
Vallahi ele beddua elerem ki, yer ile yeksan⁸ olar-
san. Men Allah'ın emri ile herce intehâsiz¹⁹ sevaba
nail oluram. Dexi senin tek meyxanalarda öv-
qatımı²⁰ zâye elemirem (*Şeyx Ehmed'e*). Şeyx
Ehmed, gel gedek, hele bu bâbi²¹ çox söz danışacaq.

*Şeyxler uzaklaşırlar. İskender dinmeyib baxır on-
ların dalınca ve şeyxler gözden itenden sonra iki yum-
ruğunu yuxan qalxızib²² deyir:*

İSKENDER. Bu qollarda Rüstəm pehlivan kimi
qüvvetim olaydı, yapışaydım sizin ayaqlarınızdan
ve ataydım göyün üzünə, başıaşağı gelib kal qarpız
kimi paqq eleyib dağdaydınız... (*özü de paqq eleyib
atılır göye*). Tfu, şarlattanlar... (*kefli kimi ufuldayır⁷
sonra diqqetle öz-özünə baxıb güle-güle*). Buy, ede,
dinme, vallah, deyesen lap ele pehlivanam. Ha-ha-
ha... (*Papirosu⁷ yandınb yavaş-yavaş gelib durur Şeyx
Nesrullah oturduğu daşm üstünde, ayaq üste dayanıb
baxır qebriştanlığa. Bir qeder fikirli barandan sonra he-
yifstüenib²⁵ ellerini dizlerine vurub deyir*). Ah, Allah'ın
altında Şeyx Nesrullah kimi benim de bir ele elmim

1. isteyen 2. ayaklarına 3. iki adım 4. hapishane 5. belirtiyorum 6. dedikodu 7. kağıdı 8. bir araya toplanıyor 9. kakhaha
atıp 10. herkes 11. ciddiyetle 12. gömülüdür 13. düzenbaz 14. kullanıyorsun 15. içtihatla bulunan, büyük din alimi 16. dön
dürme 17. yağlaya-yağlaya 18. yerle bir 19. sonsuz 20. zamanımı 21. dinsiz-imansız 22. kaldırıp 23. homurdandır 24. si
garayı 25. sinirlenip

olaydı ki, burada yatan ölümlerle danışabileydım. Ah. Eğer olsa idi, üzümü tutardım bu qebriстанlığa ve çağırardım: *(cox ucadan)* Ölümler! *(biraz alçaqdan)*. O ve'de hamı yatmışlar başlarım qebirden çıxarıb soruşacaq idiler ki- "ne deyirsən, a İskender Bey?" Onda men bu rehmətliklere bir bele vesiyet elerdim. Men bunlara deyirdim: *(üzünü qebriстанlığa tutub çıxırır)*. Ölümler! *(yene bir az alçaqdan)*. Bir gün Şeyx Nesrullah gelib duracaq sizin başınızın üstünde ve bir dua oxuyub uca sesle çıxıracaq: *(ucadan)*. "Durun ayağa, ey Allah'ın mö'min bendeleri!". *(biraz dayanı biraz alçacıdan)*. Ölümler! Men size vesiyet eleyirem ki, şeyxin sözüne emel elemeyesiz. Gelin bu Kefli İskender'in sözünü bir yaxşıca düşünün ve nesihətini qeбуl edin. Ve eğer menden soruşsanız ki, niye? Men size cavab vermeye hazırım. *(Biraz dayanıb cibinden bir tike? çörek çıxarıb yeyir)*. Ay rehmətlikler. İndi siz burada rahatça yatıbsınız. Heç dünyadan xeberiniz yoxdur. Amma vallah, billah, and olsun sizin eziz canınıza, ele ki, başınızı qebirden çıxarıb durdunuz ayağa, lap3 peşiman olacaqsınız. Eğer menden soruşsanız niye? -men bu saat erz eleyim. Bele, tutaq ki, siz meselen, dirildiniz. Çox eceb. Axı dirilenden sonra bu qebriстанlıqda4 ki, qalmayacaqsınız. İndi bir deyin görüm, sizi hele eve qoyacaqlar mı? Vallah,

billah, Şeyx Nesrullah'm başına and olsun ki, gedib göreceksiniz ki, evlərinizin qapıları bağlıdır. Beh'5, ne eybi var, yerden bir daş götürüb, qapını döveceksiniz ki, gelib açsınlar. Onda qapının dalma bir adam gelib soruşacaq *(nazik sesle)*: -Ey qapını döyən, sen kimsən? Beli, siz cavab vereceksiniz ki, tez ol, aç qapını, menem. *(nazik sesle)*: -Axı sen kimsən? Adın nedir? -Aç qapını. Men bu evin sahibiyem. *(nazik sesle)*: -Cehennem ol, qoy get, biz seni tånıdırıq. -A kişi, nece6 tånıdırırmız? Men Kerbelâyı Hüseyn Qulu'yam, bu ev menimdi. Menim burada arvadım var, uşağım var. *(nazik sesle)*: -Çox danışma7. İtil cehenneme. Senin burada heç zadın8 yoxdur. Çardasın Hacı Ferec arvadını da alıb, evine de sahiblenip, uşaqlarını da gönderib naxıra9. -A kişi, Allah xatiresi üçün aç qapını, benim burada erim var. *(yoğun sesle)*: -Çox danışma. Çıx, qoy, get. Bize arvad-zad lâzım deyil. Dünya doludu doqquz yaşında qıznan. Senin kimi kaftârım10 yeri qebirdi. İtil cehenneme. Haradandı gelmişen, çıx qoy get ora. Bize lâzım deyilsen. Ha-ha-ha... Ha-ha-ha... *(birden sâkit olub baxır qebriстанlığa ve ucadan çıxırır)*. Ölümler! *(biraz yavaş)*. Gelin bu Kefli İskender'in sözünü eşidin ve nece ki, yatmışınız, yatın. Allah size rehmət elesin.

Perde

ANAMIN KİTABI

(c.I, s.260-263)

KONU: Eserdeki problem, ideyal² ve tipler yalnız onun yazıldığı dövr-1919-1920-ci iller üçün deyil, indiki Azərbaycan üçün de seciyyevidir³. Piyesdeki Zehra Beyim Azərbaycanın simbolik obrazıdır⁴. Onun üç oğlu var. Böyük oğlu Rüstem Rus universitetinde, ortancıl oğlu Mirze Mehemedeli İran'da, kicik oğlu Semed Vahid ise Türkiye'de tehsil almışdır. Müvafiq suretde onların biri Rusperest, bir İranperest, biri ise Osmanlıperestdir. Bu ideya müxtelifliyl5 onların geyimlerinden zahiri görünüşlerinden tutmuş me'nevyyatlarına qeder derin te'sir bu-raxıb. Birinin kitabları yalnız Rusça, birininki Farsça, üçüncüsününkü Osmanlıcadır. Her birinin öz meslekine müvafiq< dostu var ve yegane bacıları Gülbahar'ı ere vermek meselesi ortaya çıxanda Rüstembey Rusperest Aslan Bey'in, Mirze Mehemedeli İranperest Mirze Baxşelinin, Semed Vahid ise Osmanlıperest Hüseyn Şahid'in en yaxşı adaxlı!7 olacağını bildirir. Lâkin anasına-demeli Azərbaycan'a qardaşlarından da çox bağlı olan Gülbahar'ın meyli sade, temiz üreklî çoban Çurban'adır. Müxtelif ölkelerin âli mekteblerinden tehsil almış bu üç qardaşın cemiyet qurub millet, vətən üçün çalışdıqlarından şübhelenen Rus gizli polisi onların evinde axtarış apardıqdan⁸ sonra bu qardaşların vətenden ve milletden uzaq, me'nasız ve puç!9 adamlar olduğu bir daha aşkara¹⁰ çıxır. Eserin sonunda Zehra Beyim ölür. Lakin hemin²! ölüm bu qardaşları Azərbaycan ideyası etrafında birleşdirecek mi? Hemın sual bu gün de öz cavabını gözlemekdedir.

DÖRDÜNCÜ MECLİS

Rüstem Bey'in ve qardaşların hamam kabinesi. Zehra Beyim azarlı haletinizde sövkenib^ yastığa, yanında oturub Gülbahar ve yapışır anasının elinden. Rüstem Bey öz yerinde oturub kitaba baxır. Semed Vahid ve Mirze Mehemedeli öz kitablarını yığışdırıb^ aoyurlar autuya ve aalırlar ki, qurtarsınlar. Zehra Beyim vayıldayır.

RÜSTEM BEY *(Gelir durur anasının qabağında)*. Ana ay, ana. *(Zehra Beyim dinmir. Rüstem Bey yine çağırır)*. Ana! Ana!

ZEHRA BEYİM *(Hezin ses ile)*. Ne deyirsən,

Rüstem bala?

RÜSTEM BEY. Ana, men senin yanında mü-qessirem²⁵. Menim günahımdan keç. Dünen seni incitdim.

ZEHRA BEYİM. Bala, senin men qadanı alım²⁶. Senin ne bir günahın var ki, men senin günahından gecem? Sen meni incitmemişen. Sen birce qardaşlarından ayrı düşme, men öləndən sonra da qe-birde sene duacı olum, ay Rüstem bala.

I. kullan 2. parça 3. tam 4. mezarlık, tali 5. evet 6. nasıl 7. konuşma 8. hiç kimsen 9. hayvan olatmaya 10. ihtiyacının II. nereden 12. fikirler 13. geçerlidir, önemlidir 14. ifadesidir 15. çeşitliliği 16. uygun 17. aday-süzlü 18. arama yaptıktan 19. kötü, baş 20. açığa 21. aynı 22. şekilde 23. yaşlanıp 24. toplayıp 25. hatalıyım 26. derdini, günahımı alayım

RÜSTEM BEY (*Bir qeder dinmir ve sonra*). Ana, ay ana, Axırsen be'zi işleri bilirsen, be'zisini de bilmirsen. Bizim bir-birimiznen danışığımız meslek üstedir, mübahisemiz kitab üstedir. Yoxsa sen deyiyin söz bir gözəl sözdür. Meselen, ele men açığıni sene deyim. Ana, ana, eşidirsən ne deyirem? Ana, qulaq asırsən, ya yox?

ZEHRA BEYİM (*Hezin ses ile ve güc ile*). He, he, bala, sözünü de, eşidirem.

RÜSTEM BEY. Ana, bax ben seni lap yaxşı başa şalini: ne qeder ki, men bu kitablara e'tiqad³ eleyirem (*öz kitablan terefe elini tutur*), Mehemedeli bu kitablara (*Mirze Mehemedeli'nin terefine elini uzadır*) ve Semed de bu kitablara (*Semed Vahid'e teref elini uzadır*) e'tiqat eleyirler, dexi biz ne teher⁴ ittihad edib, mehriban yola gedebilerik?

(*Rüstem Bey yavaş-yavaş uzaqlaşır içeri otağa. Zehra Beyim derin ah çeker, sonra Mirze Mehemedeli gelib çökür diz üstə anasının qabağında*)⁵.

MİRZE MEHEMMEDELİ. Ana, meni bağışla, dünən hirsli vaxtımda sene terk-i edeblik⁶ göstərdim.

ZEHRA BEYİM. Bala, ayaqlarının altında ölüm, qardaşlarından ayrılma.

GÜLBAHAR. Dadaş⁷, sen atanın goru ayrılma!

MİRZE MEHEMMEDELİ. Ana, ay ana, bir qulaq as, gör ne deyirem. İşin eşlkârı bir yerdedir ki, bax men seni bu saat başa salım. Bax, bu evde üç qisim kitab var ki, biz üç qardaş bunlara sitayiş edirik⁸. Bir qismi budur (*Rüstem Bey'in kitablarını nişan verir*). Bir qismi budur (*Samed Vahid'in kitablarını nişan verir*). Bir qismi de budur (*öz kitablarını nişan verir*). Eğer biz bu kitablan biri-birinin yanma qoy-saq, diqqetnen baxsaq ve zâiqeye tâpşırısaq⁹, baxıb görerik ki, bu üç qisim kitablar biri-birine o qeder oxşayırio, nece ki, meselen, men Semed'e ox-şayıram, Semed Rüstem'e oxşayır. Rüstem Bey de mene oxşayır. Bax, qoy sözü mü qurtarım, qulaq asırsən ana, ya yox? Bu kitablarm cemisi eş'ardı, özü de eş'ar deyirem ha! Fikrin özge yana get-mesin? Xoruz sesi eşitmeyən eş'ardı.

SEMED VAHİD. Peki.

MİRZE MEHEMMEDELİ (*Elini Rüstem Bey'e teref tutur*). Bu kitablarm da cemisi bilirsen nedir? Bilmirsən deyim-cemisi Rus lügetidir. Bu da ele bir cür naxoşluqdur.

Rüstem Bey sağ elini Mirze Mehemedeli'ye teref atır ve gedir çöle.

O ki, qaldı benim öz kitablarım (*kitablanna teref baxır ve bir geder fikre gedir*) bunların biri xü-sufdu¹¹, biri küsufdu¹². Di ana, bize bir tedbir tök, görek biz ne tövr yola gedebilerik?

Zehra Beyim derin ah çeker.

Ana, sözün yoxdu? Meni bağışla, men get-meliyem. (*Durur, başmanlarını^ geyir*). Gülbahar, men hammal göndereceyem, benim kitab sandığıni ve yatacağıni verersen getirsin (*çıxıb gedir*).

SEMED VAHİD (*Zehra Beyim'e teref gelir*). Validem, bene de beraderlerim ile yola getmeyi teklif edeceksen, beni de efv et, zira gerek gavur lü-getlerinin (*Rüstem Bey'in kitaplarına işare edir*) ve gerek fonetik kitablarımın (*Mirze Mehemedeli'nin kitablanna işare edir*) sahibleri ile bir sırada bulunmaq bende üçün qabil-i imkani⁴ deyil. Beni efv et. (*Gülbahar'a*) Benim de kitablarımın ardınca hammal gelecekdir, ona teslim etmekte müzayiqe¹⁵ göstermezsen, zenn ediyorum (*Çıxıb gedir*).

Zehra Beyim bir qeder fikir eleyir ve güc ile o teref bu terefe baxır ve Gülbahar'dan savayı¹⁶ otaq-da bir keşi görmür.

ZEHRA BEYİM. Qızım, bunlar harai? getdiler?

GÜLBAHAR. Ne bilim, ana. Çucdılar getdiler.

ZEHRA BEYİM (*fikre gedir*). Üreyim, üreyim (*elini qoyur üreyinin üstüne*) üç yere bölünme, üç tike ola, her tikesi de bir terefe gede (*yene baxır otağa*), onda dexi üreyim parçalanar, ölerem. Qızım, bes benim üreyim üç parça olsa, sen ne elersen? Qızım, anasız qalarsan (*derin ah çeker ve huşa gedir*)⁸.

Gülbahar bir qeder baxır anasına ve tez durur ayağa, qaçır qapıya ve ne qeder sesi var, çağırır.

Ah, Nece arzu edirdim ki, men de sahib-i ixtiyâr olub üreyimin derdlerini meydana qoyub intişar edebilendi...

HATIRATIM

(*el, s.667-669*)

KONU: Celil Mehemedquluzade'nin bu yarımçiq xatirelerinde onun uşaqliq çağ-larından tutmuş 1906-cı ile -"Molla Nasreddin" jurnahnını¹⁹ birinci nömresi²⁰ çıxana qederki heyatı öz eksini tâpıb.

Ve qelem götürdüm, erz-i hâl yazıb Tiflis qu-bernatoruna²² verdim ve "Novruz" qezetini neşr etmeye icâze²³ istedim. Bilmirdim verilecek mi bu

icâze, ya yox? Ve lakin üreyimin derdi çox idi.

Ve Tiflis'in Şeytanbazarı'nda rast geldiyim Müselman âlemi her gün ve her saat meni yaz-

1. tartışmamız 2. anlatayım 3. inanıyorum 4. şekilde 5. yönünde 6. edesizlik 7. ağabey 8. sahip çıkıyoruz 9. derinliğine incelesek 10. benziyor 11. ay tutulması 12. güneş tutulması 13. ayakkabılarını 14. mümkün 15. zorluk 16. başka 17. nereye 18. bayılır 19. dergisinin 20. sayısı 21. yazabileyim, yayımlayabileyim 22. valisine 23. izin

mağa vadar edirdii. MateriaR o qeder idi ki, şairler deyen kimi:

Yaza-yaza derdimi âlemde kağız3 qoymadım,
Axırı bir gûşe-yi divara4 yazdım derdimi.

...Yazmaq isteyirdim. Çox isteyirdim yazmaq. Amma bilmirdim niye yazım ve kimden ötrü yazım? Çünki ümidvâr deyildim ki, yazdıqlarımı çap elemeye5 ve intişâra qoymaya6 hökumet icâze? verecek. Ve görürdüm ki, nece ki, qezet icâzesini almaq mümkün deyil, habeleS de elyazısmı da kitab suretinde birdefelik çap elemeye sansor9 idaresi mane olur. Ve çare nedir? Yazırdım, göreki bu yazıları ne vaxt çapa vermek mümkün olacaq?

Kim idi sansorlar? Ele bedbextliyin^o bir böyüdü de bu idi ki, bizim o vaxtın metbuatmınl bir düşmeni hökumet qanun ve qerardâdları² ola-ola o biri düşmenleri de Kışmışov kimi sansorlar idi.

Bir vaxt Tiflis sansor komitesinin hemin iki nefer sansorları ki, ikisi de Ermeni idiler-Tiflisde Rus dilinde neşr olunan "Tifliski Listok" adlı bir qezetde Türk metbuatmın ziddine bir böyük kompaniya açmışdılar. Bu qezet sahibi de Xaçaturov adlı bir Ermeni idi. Gezet herçend ki, Rus dilinde neşr olunurdu, amma onun ikice mesleki var idi: biri öz cibine qulluq elemek idi, diğeri de Ermeni milletinin menâfeyiniis müdafie etmek idi.

Ve insafla danışsaq qezetin sahibi bu iki meg-sedin ikisine de cânü dilden qulluq edirdi. Qezet gündelik idi ve resmi "Qafqaz" qezetinden sonra şöhetde ikinci qezet idi. Amma seher içinde o qeder böyük tiraja sahib olmuşdu ki, qezetin iki âxırmcıl⁴ sahifeleri kiçik ve böyük e'lanlarla dolu olardı. Ve bu e'lanlardan qezetin sahibi o qeder pulis qazandı ki, seherin merkezinde âlil⁶ bir binanı satın aldı. Ve qezetin metbeesini, idare ve kontorasmı ve öz menzilini orada yerleşdirdi. Nece ki, birinci meqsedi bele bir müveffeqiyyetle ele gelmişdi, Ermeni milletinin yolunda da can ü dilden işlemekte idi ve Ermeni-Müselman edâveti¹⁷ ortalığa düşenden sonra qezet bu yolda çox hevesle meydan sulamağa başladı.

Yukarıda adları zikr olunan Qaraxanov ve Kışmışov sensorlar "Tifliski listok" qezetinde hemişeis Türk metbuatı eleyhine kampaniya aparırdılar¹⁹. Ve hemişe Rusiya hökumetinin nezerine bunu yetirmek isteyirdiler ki, Qafqaz'da cemi Türk edib ve jurnalistleri "panislâmistdirler" ve Türk jurnalistleri^O Qafqaz cemaatını İslâm bayrağının altına çekmek isteyirler ve bu ittihad-i İslâm bayrağının da Osmanlı sultanının elinde olmağını arzu edirlər ve buna çalışırlar.

Xah "Tifliski listok" qezetinin bu kimi yazıcılarının²¹ meqalelerinin ve xah geyri bir yol ile

bu yolda telaş edenlerin cidd-cehdinin²² neticesi bu oldu ki- âxırda Baku'de "Heyat" qezeti hökumet re-finden bağlandı.

Bununla beraber Rusiya hökumetinin başı qarışdıqca, azadlıq axtaran milletler ve hökumetin zavâlmı²³ arzu eden ünsürler qefletde deyildi. Bunlar cümlesi başlarını qalxızıb 24üsyana²⁵ hazırlaşdırdılar. Emellerinin ve idarelerinin umumi te'tillerinin ve hökumet me'murlanna qarşı başlanan sui-qesdin²⁶ arası kesilmirdi. Ve bu hal getdikce o qeder şiddet elledi ki, Peterburq hökumeti meşhur "17 Oktyabr²⁷ manifestini" elan etməye mecbur oldu. Herçend²⁸ bu manifestle Rusiya te-beelerine növ-növ azadlıq eta²⁹ olunurdu, ancaq bu boş ve'dlere camaatm o qeder de e'timadı yox idi. Nece ki, arasından biraz vaxt geçenden sonra manifest mürurla leğv oldu³⁰ getdi ve çar istibdadı³¹ qabaqki kimi öz dövrünü sürmeye başladı...

(s. 680-682)

Yazıda böyük cür'etimiz o oldu ki, açıq ana dilinde yazmaqdan biz utanmadıq ve sert de budur ki, açıq yazmaqdan utanmadıq. Birinci nömremizin baş meqalesinde yazmışıq ki, "Açıq ana dilinde, açıq Türk dilinde yazmaq eyibdir, çünki yazanın savadmm³² azlığına delalet edir³³".

Ele böyük cür'etimiz o oldu ki, biz utanmadıq, çünki biz görürdük ki, her bir eline qelem alan Türk bendesi³⁴ "ana" sözünü bir yerde yazmaqdan utanır, "ana" yerine "mâder" yazır. Ancaq biz "ana" yazdıq, sebab de bu idi ki, bilinirdik niye "ana" sözünü yazmaqdan utanaq?

Ve Xülâse-yi kelâm³⁵, yazımızı yazmaqda biz tek dünyada, yazı yazmağın en birinci qanununu pozmaqdan qorxurduq -biz qorxurduq ki, yazımızı Türk cemaatı çetin başa düşe.

Biz çalışırdıq ki, yazımızı her kes asan ve tezlikle başa düşsün ve gümân edirem³⁶, meqsedimize de çatdıq³⁷. Dil bâresinde de bu bir nece setri³⁸ de burada dere edib³⁹ keçek özge metlebe⁴⁰.

Me'lum olur ki, bu cür asan "Molla Nesreddin" dilini de yazmağı bacarmahdır⁴¹. Nece ki, bu sözü men ilk defe edib-i möhterem⁴² Elibey Hüseyinzâde'den eşitdim. Elibey Bakü'den âxırmcıl⁴³ defe Türkiye'ye köçub geden vaxt Tiflis'e geldi ki, buradan Batum'a getsin. Tiflis'e-idareimizde de teşrif getirdi. Xoş-beş... Sohbet dilden düştü ve möhterem edibimiz mene bele dedi: "Yaxşı yazırsınız". Men Elibey¹ e erz eldim ki, onun tek bir şexsden eşidilen bu sözü men "havâyi" danışılan sözlerin sırasına qoyabilmerem. Çünki Elibey Hüseyinzâde kimi bir yazı ustâdı men tek⁴⁴ bir cavan yazıcıya

1. zorluyordu 2. malzeme 3. kağıt 4. duvar köşesine 5. basmaya 6. yayınlamaya 7. izin 8. böylece 9. denetim (sansür) 10. bahtsızlığın 11. basınının 12. hükümler 13. menfaatlerini 14. son ikinci 15. para 16. yüksek, büyük 17. düşmanlık 18. dalma 19. götürürlerdi 20. gazetecileri 21. yazarlarının 22. ciddi gayretlerinin 23. yıkılmasını 24. kaldırıp 25. isyana 26. suikast 27. Ekim 28. her zaman 29. verilirdi 30. iptal oldu 31. baskı, zulüm 32. bilginin 33. işaret eder 34. insan 35. sözün kıyası 36. sanıyorum 37. ulaştık 38. bir kaç satırı 39. kaydedip 40. başka sorunlara 41. becermelidir 42. saygıdeğer edip 43. sonuncu 44. gibi

yazı bâresindel dediyi sözü men ciddi bir söz
hesab edem gerek. Elibey mene dediyi sözü tekrar
ve tesdiq etdi ve hemişe² âdet etdiyi kimi başını

aşağı salıb güya öz-özüne³ gene dedi: "Açıq yaz-
mağı da bacarmaq lâzımdır".